

Programm „Kutsehariduse sisuline arendamine 2008-2013”

Haridusliku erivajaduse märkamisest ja sekkumisest Juhendmaterjal kutseõppeasutustele

Koostajad:

Andra Kongi, Helke Heinmets, Helma Täht,
Hene Binsol , Lia Padu, Liina Teesalu

2012

Sisukord

KOOLI VALMISOLEK ERIVAJADUSTEGA ÕPPIJATE KUTSEÕPPESSE KAASAMISEKS.....	4
TUGIMEETMETE NÕUKOJA TÖÖ PÕHIMÕTTED JA KORRALDUS.....	5
Tugimeetmete nõukoja (edaspidi TN) ülesanded	5
Tugimeetmete nõukoja koosseis ja otsustusprotsess.....	5
Info kogumine õppija haridusliku erivajaduse kohta	7
Puudumiste, käitumiskeskuste ja õpiraskuste ennetamine	8
KOOLI KOOSTÖÖ SOTSIAALSÜSTEEMIGA.....	9
HARIDUSLIKUD ERIVAJADUSED	13
Tundeelu- ja käitumishäired.....	14
Autism ja Aspergeri sündroom.....	15
Kõnepuue	16
Kuulmispuue.....	17
Andekus ja õpiedu	20
Nägemispuue.....	22
Liikumispuue (ortopeedilised ja neuroloogilised puuded).....	24
Kroonilised tervisehäired	25
Õpiraskused.....	25
Intellektipuue	28
ÕPPIJA HARIDUSLIKE ERIVAJADUSTE MÄRKAMINE VASTUVÕTUKOMISJONIS.....	31
ERIVAJADUSE VÄLJASELGITAMINE ÕPPEPROTSESSIS NING PRAKTIKAL	32
TUGIMEETMETE KIRJELDUSED	34
Pedagoogiline sekkumine.....	34
Sekkumispõhimõtted	34
Nõustamine	34
Sotsiaalpedagoogiline nõustamine	35
Psühholoogiline nõustamine	35
Eripedagoogiline nõustamine.....	35

Õpetajate korralised konsultatsioonid	36
Õppematerjalide kohandamine	36
HARIDUSLIKE ERIVAJADUSTEGA ÕPPIJATE HINDAMINE	38
ÕPINGUTE LÕPETAMINE KUTSEÕPPES	40
KARJÄÄRINÕUSTAMINE	41
Karjäärinõustamine toetava meetmena õppeprotsessis	41
Karjäärinõustaja töö kooli tugimeetmete nõukogus.....	42

KOOLI VALMISOLEK ERIVAJADUSTEGA ÕPPIJATE KUTSEÕPPESSE KAASAMISEKS

"Kool kõigile" mõtteviis vastab Eesti ühiskonna humanistlikele põhiväärtustele ja riigi demokraatlikule arengusuunale, sh kutsehariduse õigusnormidele. Käesolev juhendmaterjal, mille on koostatud kutseõpetaja kogemustega praktikute tööühm, pakub abi kutseõppeasutustele kaasava hariduse edendamisel.

Kutseõppeasutuse seaduse (paragrahv 2, lõige 1) järgi on kooli ülesandeks luua kõigile soovijatele kutseõppes vastavalt vajadustele võimalused. Erivajadusega õppija õppimistingimusi kutseõppeasutuses täpsustab haridus- ja teadusministri 30.08.2006. a määrus „Erivajadusega isikute kutseõppeasutuses õppimise tingimused ja kord“.

"Kool kõigile" lähtub võrdsete võimaluste põhimõttest kõigile õppida soovijatele sh kutsehariduse omandamise võimaluste ning tingimuste loomise nõudest erivajadustega isikutele.

Käesolev juhendmaterjal on avatud järgnevateks arenguteks, mis tulenevad eelkõige kutseõppeasutuse tegevust reguleeriva õigusruumi muutustest.

On oluline, et ka erivajadusega õppija saab omandada soovitud eriala/kutse, mis tagab talle võimaluse võimetekohaseks eneseteostuseks tööelus. Õppijate hariduslikud vajadused on erinevad, hariduslikud erivajadused (*edaspidi* HEV) aga eeldavad kutseõppeasutuselt erilist valmisolekut iga õppija arengu asjakohaseks ja tulemuslikuks toetamiseks. Selleks on koolil oluline luua eelkõige riigi ja KOV asjaomaste asutustega jagatud vastutuse printsiibil koostöökokkulepete või -lepingute alusel tugisüsteem, mis tagaks HEV kutseõppijatele vajalike tugispetsialistide teenused ja igale HEV õppijale tema võimetekohase arengu toetamiseks vajaliku tugivõrgustiku. Kutseõppeasutus kui koolitaja saab oma pädevuse piires võtta vastutuse eelkõige õpiabi teenuste (*edaspidi ka* kutseõppe tugimeetmete) eest s.o vajadusel tagada õppenõustamise, eripedagoogilise ja psühholoogilise õpiabi ja sotsiaalpedagoogi teenused. Kooli algatusel loodud terviklikus tugisüsteemis saab sotsiaalsüsteemipoolne partner osutada aga HEV õppijat toetavaid ja koolielus toimetulekut tagavaid teenuseid, toetusi ja nõustamist. Rehabilitatsiooniteenuste osutamine (isiku rehabilitatsiooniplaani alusel) kuulub samuti asjaomase sotsiaalsüsteemi üksuse pädevusse.

Hästi läbimõeldud ja rakendatud tugisüsteem tagab HEV õppijatele vajaliku spetsialistide tugivõrgustiku ja abi toetamiseks õppijate arengut ning ennetamiseks väljalangevust.

Kutseõppeasutuse tugisüsteem ja sellega tagatud tugivõrgustikuteenused ning nende rakendamise põhimõtted kirjutatakse lahti kooli õppekorralduseeskirjas.

TUGIMEETMETE NÕUKOJA TÖÖ PÕHIMÕTTED JA KORRALDUS

Tugimeetmete nõukoja (edaspidi TN) ülesanded

TN moodustatakse õppeasutuses õppijate toetamiseks kutsehariduse omandamisel. TN pädevusse kuulub:

- õppijate, nende vanemate ja kooli töötajate nõustamine ning tugimeetmete soovitamise;
- kooli struktuuris ja kooli tugisüsteemi raames toimivate koostöövormide leidmine, sh juhtkonnale ettepanekute tegemine õppijakeskse lähenemise rakendamiseks ja HEV õppijate paremaks kaasamiseks;
- õppija võimete, arengupotentsiaali ja õpiabi või muu õppe kohandamise vajaduste väljaselgitamine;
- õppimise ja käitumisega seotud probleemide ennetamine ning lahendamine, sh individuaalse õppekavaga seotud otsuste ja kokkulepete korraldamine.

TN ülesanne on toetada õppija erivajaduste varajast märkamist ning individuaalset arengut aidates õppijal paremini kutseõppes toime tulla. Õppijate probleemidel koolis on erinevad põhjused – nt õpiraskused, puudumine, häiriv käitumine jms on alati millestki tingitud. Põhjused võivad olla sotsiaalmajanduslikud, psüühilised, tervisest tingitud jm. TN aitab rühmajuhendajat ja õpetajat nende põhjuste selgitamisel ja lahenduste leidmisel, sh soovitab vajadusel individuaalset õppekava, pöörduda erispetsialisti poole jne.

Tugimeetmete nõukoja koosseis ja otsustusprotsess

Erinevates kutseõppeasutustes töötavad praegu erinevad spetsialistid erinevate ülesannetega. Oluline on koolipoolse tugisüsteemi üksusena luua HEV õppijate arengu toetamiseks asjatundjate-koordinaatorite TN. Koolisisese tugisüsteemiüksuse koosseisu võiks kuuluda õppijate tugivõrgustiku spetsialistidena (vastavalt võimalustele) sotsiaalpedagoog, õppenõustaja, eripedagoog, karjäärinõustaja, psühholoog), kes teevad tihedat koostööd erinevate koolis töötavate pedagoogide sh eelkõige rühmajuhatajatega jt spetsialistidega (metoodik, meditsiinitöötaja, huvijuht vms). Kaasava kooli edukaks toimimiseks on oluline ka TN ja kooli juhtkonna sidus koostöö, et käivitada võimalikult laiapõhjaline ja toimiv protsess probleemide ennetamiseks ja ilmnunud probleemi lahendamiseks. Erinevates kutseõppeasutustes on tulemuslikuks osutunud juhtkonna esindaja ja erialavaldkonnajuhtide kindlate reeglite kohaselt kokkulepitud osalus koolis kaasava õppe korraldamisel.

Kui koolis napib erispetsialistidest või ei ole üldse, siis võib töö alustamiseks olla otstarbekas TN-usse koondada erivajadustega õppijate jaoks olulised töötajad, kes oma reaalses igapäevatoos on õppijat toetavas rollis ning kellel on kogemused ja/või tahe toetada erivajadusega õppijat. Need võivad olla ka raamatukogutöötaja, õpilaskodu juhataja vms. Sellisel juhul sõlmitakse TN-sse kaasatud õpetajatega või teiste koolis töötavate spetsialistidega iga õppeaasta algul ka ametlikud tööalased kokkulepped (TN-s osalemise tööaja arvestus jmt).

Lisaks TN kinnitatud koosseisule kaasatakse konkreetsesse otsustusprotsessi õppija, rühmajuhendaja ja otsusest vahetult puudutatud õpetajad ja/või töötajad. Õppija seadusliku esindaja kaasamine on kohustuslik, kui õppija on alaealine või piiratud teovõimega. Kui täiskasvanud õppija erivajadus seab piiranguid oma õppeprotsessi adekvaatsele hindamisele, on soovitatav kaasata talle lähedane isik. Vajadusel võiks vastavalt probleemi olemusele kaasata spetsialiste väljastpoolt kooli (nt linna või valla sotsiaaltöötaja, meditsiinitöötaja jne) ja/või teisi õppija jaoks olulisi isikuid. Enne õppija (ja õppija ametliku esindaja) kaasamist ja otsuste tegemist on kooli töötajatel vajalik saavutada omavaheline konsensus ja arusaam probleemi olemusest ja võimalikest lahendustest.

Info kogumine õppija haridusliku erivajaduse kohta

TN koondab info iga erivajadusega õppija kohta, mis on aluseks otsusele, kas ja milliseid tugimeetmeid õppija parimaks võimalikuks toimetulekuks kutseõppes rakendatakse. Info õppija erivajaduse kohta on konfidentsiaalne ja avalikustatud ainult õppijat toetavatele isikutele. Kõik tugimeetmed, mida kool õppija parema toimetuleku eesmärgil rakendab, arutatakse läbi tugimeetmete nõukojas. TN otsused protokollitakse ja otsustest informeeritakse kõiki asjassepuutuvaid isikuid.

Info kogumisel õppija erivajaduse kohta võivad olulisteks allikateks olla:

- õppija või tema lähedaste ütlused, avaldused;
- kooli personali ütlused, avaldused (nt õpetaja, praktikajuhendaja, erispetsialistide jt hinnangud);
- iseloomustused (nt info eelmisest õppeasutusest, sh üleminekuplaan);
- eksperthinnangud (nt psühholoogi, logopeedi või eripedagoogi soovituskiri, uuringute või analüüside vastused/otsused);
- perearsti, psühhiaatri vm eriarsti tõend/soovitused;
- eelmise õppeasutuse lõputunnistus;
- puude raskusastme tuvastamise otsus, rehabilitatsiooniplaan;
- kooli meditsiinitöötaja soovitused tulenevalt õppija tervislikust seisundist;
- valla või mõne muu sotsiaalasutuse info õppija sotsiaal-majandusliku olukorra kohta;
- kujundava hindamise tulemused õppeprotsessis ja eelmise õpiperioodi kokkuvõtavad hinded;
- tervikliku ja plaanipärase psühholoogilis-pedagoogilise vaatluse tulemused ja analüüs.

Probleeme on paljude õppijatega, dokumenteeritud erivajadus on üksikutel. Osa selliseid olukordi, mida õpetaja võib tajuda õppija laiskuse või rumalusena, on tegelikult tingitud vägagi erinevatest põhjustest, muu hulgas ka ühetaolisest lähenemisest metoodika valikul, vähesest koolisisestest koostööst erinevate üksuste vahel, sh õpetajate vahel. TN peaks olema koostööd koordineeriv grupp, kus eri tasandite töötajad koos jõuavad vajaliku ülevaateni probleemist, selgub tegelik erivajadus ja õppija vajadused kohandatud tingimusteloomiseks või õpiabiks. Kui omavaheline koostöö pole piisav, siis võidakse õppija tegelikku vajadust hinnata ebaadekvaatselt. Seetõttu võib ka valitud tugimeede olla õppija jaoks sobimatu ja ebaefektiivne.

TN poole peaksid pöörduma need õppijatega tegelevad isikud, kes märkavad probleeme õppija käitumises, õppeedukuses jms. TN abil on võimalik algatada sekkumisprotsess ja leida vajadusel sobilikud tugimeetmed (nt muudatused metoodikas, õppekorralduses, õppe struktureerimises vms).

Efektive koostöö koolisiseste üksuste vahel võimaldab TN-s teha konkreetseid ettepanekuid töökorralduse arendamiseks koolis ja leppida kokku toimivad koostöövormid erinevate juhtude tarbeks nii, et kokkulepped kannaksid ja iga üksus omal spetsiifilisel moel toetab õppija arengut kutsehariduse omandamisel.

Puudumiste, käitumisraskuste ja õpiraskuste ennetamine

TN üheks ülesandeks on ennetada probleeme, mis õppijal võivad tekkida. Läbimõeldud ennetuse üheks võimaluseks on koostada koostöökava õppeasutuse teiste töötajatega. Koostöökavas märgitakse tugistruktuuri ja teiste koolitöötajate tegevused, vastutus ja tulemusnäitajad. Koostöökava täitmist ja kokkulepete rakendumist on vajalik regulaarselt jälgida ja eriti algusperioodil toetada. Koostöökava koostamisel võib näidisenähtena kasutada **lisas 1** olevat materjali.

Efektive ennetuse võtmeks on koolisisesed selged kokkulepped ja määratletud tööülesanded. Igas koolis võib HEV õppijate tugivõrgustiku töö olla erinevalt üles ehitatud ja tegevustel erinevad vastutajad. Kokkulepped ja vastutus võivad olla kajastatud ametijuhendites, tööplaanis, õppekorralduseeskirjas või muudes sisedokumentides.

KOOLI KOOSTÖÖ SOTSIAALSÜSTEEMIGA

Vastavalt Haridus-ja teadusministri 30.08.2006. a määrusele nr 25 „Erivajadusega isikute kutseõppeasutuses õppimise tingimused ja kord on kool kohustatud:

- koostöös pidaja, riigi ja õppija elukohajärgse valla või linnaga looma erivajadusega õppijale tingimused kutseõppeks (nt õpiabiteenused, erinevad nõustamised, viipekeeletoelge, abiõpetaja või isiklik abistaja, tugiteenused õpilaskodus, füüsilise keskkonna kohandamine jne)
- arvestama õppetöö korraldamisel õppija rehabilitatsiooniplaanis toodud soovitusetega ning tegema koostööd rehabilitatsiooniteenuste osutamisse kaasatud osapooltega (kui õppija on esitanud koolile vastavalt sotsiaalhoolekande seadusele koostatud isikliku rehabilitatsiooniplaani)
- informeerima ja nõustama erivajadusega õppijat õpet toetavate abivahendite olemasolu, kasutamiseviisi ja soetamiseks ettenähtud toetuste osas.

Eelpool toodud kohustuste täitmiseks on hädavajalik kooli koostöö erinevate sotsiaalpartneritega, et jagada vastustust selleks määratud osapoolte vahel ning kasutada kõiki olemasolevaid teenuseid ja toetusi vajalike tugiteenuste tagamiseks kutseõppeprotsessis.

Oleks väga vajalik, et kool suudaks erivajadusega õppijat nõustada ja toetada talle suunatud teenuste ja toetuste taotlemisel. Koostöövõrgustiku ülesehitamiseks ning õppija toetamiseks on oluline, et koolis oleks määratud selle eest vastutav töötaja (nt rühmajuhendajad, keegi tugispetsialistidest).

Erivajadusega õppijatele kutseõppeks sobivate tingimuste loomisel ja vajalike tugiteenuste tagamisel tuleks koolil vajadusel koostööd teha õppija elukohajärgse valla või linnaga (KOV), sotsiaalkindlustusameti büroodega (SKA), rehabilitatsiooniasutustega, tervishoiuasutustega ja teiste sotsiaalpartneritega lähtuvalt õppija vajadustest.

Sotsiaalvaldkonna teenused ja toetused kutseõppeasutuse puudega õppijatele

Kohalik omavalitsus

Vastavalt sotsiaalhoolekande seadusele on valla- ja linnavalitsused kohustatud:

- looma võimalused puudest tingitud takistuste vähendamiseks või kõrvaldamiseks ravi, õpetuse ja tõlketeenustega;
- looma koostöös pädevate riigiorganitega võimalused puuetega inimeste konkurentsivõimet tõstvaks kutseõpetuseks;
- sobitama koostöös pädevate riigiorganitega töökohti ja looma rakenduskeskusi;
- korraldama invatransporti;

- tagama puuetega inimestele juurdepääsu üldkasutatavatesse hoonetesse;
- määrama vajadusel tugiisiku või isikliku abistaja.

Valla- ja linnavalitsused on kohustatud korraldama abivajava puudega isiku toimetuleku sotsiaalteenuste osutamise, sotsiaaltoetuste maksmise, vältimatu sotsiaalabi ja muu abi osutamise teel.

Kohaliku omavalitsuste võimalused on aga väga erinevad. Samuti on igal omavalitsusel omad reeglid teenuste osutamiseks ja toetuste maksmiseks sõltudes perekonna sissetulekust ja omavalitsuse rahalisest võimalustest.

Kutseõppeasutuses õppijatel on võimalik taotleda omavalitsuselt erinevaid rahalisi toetusi, nt õpilaskodu majutustasu, koju ja tagasi sõidu kompenseerimine jmt, kuid taotluse rahuldamine võib toimuda täies mahus, osalises mahus või siis vahendite puudumisel üldse mitte.

Isikliku abistaja teenus, tugiisiku teenus ja viipekeeletõlke teenus on küll omavalitsuse määrusega reguleeritavad teenused, kuid teenuse osutajad võivad olla muud juriidilised isikud nt MTÜ Eesti Iseseisva Elu Keskus, MTÜ Põhja-Eesti Pimedate Ühing, MTÜ EIT Tugiliisu jt. Teenuse saamine ja selle maht sõltuvad jällegi omavalitsuse võimalustest.

Sotsiaalkindlustusamet (sh kohaliku pensioniameti bürood)

- Puudega tööealise inimese toetus - puudest tingitud lisakulude hüvitamiseks. Vastavalt määratud puude raskusastmele, 2012. a 16.62 kuni 53,70 eurot kuus.
- Õppetoetus - puudest tingitud õppetöoga seotud lisakulutuste katteks 2012. a 6,39-25.57 eurot kuus v.a. juuli- ja augustikuu. Selleks on vaja esitada õppeasutuse teatis õppimise kohta, õpilaspilet, puudest tingitud dokument ja õppetöoga seotud lisakulude või selliste kulutuste tegemise vajaduse kohta.
- Rehabilitatsiooniteenused

Rehabilitatsiooniteenus on sotsiaalteenus, mille eesmärk on parandada puudega inimese iseseisvat toimetulekut, suurendada ühiskonda kaasatust ja soodustada töötamist või tööle asumist.

Rehabilitatsiooniteenuse käigus hinnatakse inimese toimetulekut ja kõrvalabi vajadust, tehakse ettepanekuid kodu-, töö- ja õpikeskkonna kohandamiseks, abivahendi saamiseks ja kasutamiseks. Inimest nõustatakse erinevates valdkondades, et parandada edasist sotsiaalset toimetulekut.

Rehabilitatsiooni teenused on:

- füsioterapeudi teenus

- tegevusterapeudi ja loovterapeudi teenus
- sotsiaaltöötaja teenus
- eripedagoogi teenus
- psühholoogi teenus
- logopeedi teenus

Klient ise teenuse eest maksma ei pea. SKA väljastab suunamiskirja vastavalt sihtgrupile summad vastavalt kuni 448 eurot; 1295 eurot; 2158 eurot aastas.

Rehabilitatsioonitoetus aktiivseks rehabilitatsiooniks rehabilitatsiooniasutuses 2012. a oli kokku 51,14 eurot.

Tervishoiuasutused (Haigekassa)

Koduõendus (nt hooldus õpilaskodus) - perearst või eriarst suunab patsiendi saatekirjaga koduõendusteenusele ja õendusteenuse eest maksab täies mahus Haigekassa.

Koduõendusteenuses kasutatavate ravimite eest tasub patsient ise. Klient pöördub ise koduõenduse teenuse osutaja poole ja tellib koduõe.

Lisaks eelpool toodule võivad koolid tugiteenuste osutamisel abi saada näiteks kaasates vabatahtlike või Kaitseressursside Ameti kaudu asendusteenistujatele tegevust pakkudes.

Asendusteenistujad

Asendusteenistustlane teenib Siseministeriumi valitsemisalasse kuuluvas asutuses, mis tegeleb päästetöödega, riigi või kohaliku omavalitsuse poolt korraldatud sotsiaalteenuseid osutavas asutuses või õppeasutuses, kus õpib erivajadusega õppija. Asendusteenistus kestab 12 kuud, asendusteenistujaks saamiseks peab esitama taotluse Kaitseressursside Ametile.

Vabatahtlike kaasamine

Vabatahtlike kaasamiseks tuleks mõelda läbi oma kooli võimalused ja ootused, vastav info koondada, atraktiivselt kirja panna ning sobivalt avalikustada, näiteks infoportaalil www.vabatahtlikud.ee, oma kooli kodulehel, ülikoolide infostendidel ja listides, Õnnepanga kodulehel www.onnepank.ee jm.

Kindlasti on vaja kooli poolt määrata ka töötaja, kes koolis vabatahtlike tööd korraldab ja juhendab.

Lisainfot (erinevad koostöömudelid ja näited) kutseõppeasutuste koostööst sotsiaalvaldkonnaga leiate veebilehelt www.tugiinfo.eu lingi *Teabepäevade materjalid* alt.

HARIDUSLIKUD ERIVAJADUSED

Sissejuhatus

Tavapärasest erinev lapse ja noore areng võib olla tingitud erinevatest põhjustest, mis toovad kaasa isiku teistsugused vajadused ehk nn. erivajadused lühema või pikema aja jooksul nii õpingutes kui ka tööelus. Erivajaduste tasandamiseks või rahuldamiseks on sageli vaja õpi- ja töökeskkonda ümber korraldada. Erivajadustega lastele ja noortele on seadustes kehtestatud eakaaslastega võrdsed õigused osalemiseks õppes ja tööelus. Õppe- ja töökeskkonna asjakohase ümberkorraldamise teel saab nendele ka tagada õiguslikus mõttes võrdsed võimalused osaleda oma võimetele vastavalt nii õppes kui ka järgnevas tööelus. Tõsistel põhjustel tekkinud erivajadused ei ole reeglina ajutised, vaid püsivad. Need ei möödu ega tasandu iseenesest. Oluline on erivajadusega noore arengu terviklik toetamine, lõimides hariduskorraldusega vajadusel ka meditsiini ja sotsiaaltöö meetmeid. Kaasava õppe korraldamiseks ressursside leidmine ja noorte võimetekohase tööpädevuse tagamine on laiemas sotsiaalses plaanis tuleviku seisukohalt positiivselt tulemuslik. Erivajadustega õppijate parimaks võimalikuks toetamiseks on koolil ja pedagoogidel võimalik pöörduda nõu ja abi saamiseks erinevate spetsialistide poole väljaspool kooli (näiteks ESF programmi „Õppenõustamissüsteemi arendamine“ toel on igasse maakonda loodud õppenõustamiskeskus, kus pakutakse eripedagoogilist, logopeedilist, sotsiaalpedagoogilist ja psühholoogilist nõustamist) või luua koolis spetsiaalne õpiabi üksus – tugimeetmete nõukoda. Kaasava õppe põhimõtteid järgiva kooli igapäevatoos on oluline õppijate erivajadustest lähtuvalt kas psühholoogi, eripedagoogi, sotsiaalpedagoogi, õppenõustaja või mõne teise spetsialisti sekkumine. Nende pädevuses on tavapärasest erineva õppija abivajaduse äratundmine, õppija ja õpetajate toetamine, abistamine ning pädevuspõhine sekkumine.

Hea teoreetilise ülevaate probleemist saab lisaks käesolevale tekstile 2002. a Tartu Ülikooli Kirjastuses ilmunud raamatust J. Kõrgesaar „Sissejuhatus hariduslike erivajaduste käsitusse“ ja õpetajatele mõeldud teatmikust „Märka ja toeta last“, kus antakse ülevaade õpilastel sagedamini esinevatest terviseseisunditest ja puuetest. Kasulikku teavet võib leida ka raamatust „Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes“ või tugiinfoportaali Käsiraamatust.

Õppija andekus ja õpiprobleemid avalduvad koolitöös õpiedu või õpiraskustena. Lapse või noore arengu toetamiseks ja õpetaja meisterlikkuse edendamise seisukohalt on oluline püüda avastada avaldunud ilmingu ulatust, õpiraskuse korral ka põhjust. Mõistes õppija arengut selle tervikpildis on kõige enam võimalust pedagoogilise sekkumise kaudu jõuda edukogemusteni. Järgnevalt on esitatud sagedamini esinevate hariduslike erivajaduste (HEV) tüüpkirjeldused põhjuslikes seostes.

Tundeelu- ja käitumishäired

Tundeelu- ja käitumishäired (hüperaktiivsus, ärevushäired, tähelepanu- ja keskendumisraskused, depressioon, bipolaarne meeleoluhäire, valikuline mutism jt.) põhjustavad stressi õppijale endale, tema perekonnale ja ühiskonnale, takistavad või muudavad isiku arengut ja mõjutavad suhteid. Need esinevad nii eraldi kui ka muude sündroomide koosseisus, samuti kaasnevad paljudele erivajadustele. Tundeelu- ja käitumishäired avaldavad negatiivset mõju ka akadeemilistele tulemustele, toovad kaasa tõrjutuse ja meeleolu languse, probleemid õppimise ja käitumisega, sealt edasi aga toimetulematuse tulevases tööelus.

Tähelepanu puudulikkus avaldub järgnevas: lühiajaline keskendumine, keskendumine ainult ühele tegevusele, esemele või inimesele korraga; läbematus ülesannete täitmisel ja raskused tegevuste lõpetamisel; tähelepanu läheb kergesti kõrvalistele asjadele; inimene ei suuda jälgida pikemat vestlust; ei järgi instruksioone ega ei märka detaile, esinevad hooletusvead; vaimne pingutus on raske ja vastumeelne; õppija on raskustes oma tegevuste iseseisva planeerimisega; unustab ja kaotab esemeid. Hüperaktiivsusest tulenevalt ei suuda õppija rahulikult paigal püsida, on pidevas liikumises ka olukordades, kus see pole sobilik. Impulsiivsusest tulenevalt käitub mõtlematult, asub tegutsema enne, kui on korralduse lõpuni kuulanud; ta räägib pidevalt; iseloomulik on teiste katkestamine ja pealetükkivus; raskused oma järjekorra ootamisel grupitöös; hoolimatus ohtlikes situatsioonides; käitumisreeglite eiramine. Iseloomulikud on märkused tunni segamise tõttu, asjade hooletusse jätmine, unustamine, kiire tüdinemine hobidest ja sõpradest, spetsiifilised õpiraskused. Tunnustuse puudumine kodus ja koolis viib õppija seda otsima tänavalt. Tähtis on meeles pidada, et kuigi seda erivajadust ei ole füüsiliselt näha, on see häire olemas ja mõjutab seda, kuidas õppija käitub ja õpib.

Oluline on õigeaegne kasvatuslik, eripedagoogiline või siis meditsiiniline sekkumine, käitumisprobleemide ennetamine või sobiva käitumise õpetamine ning õppijat ja perekonda kaasav rehabilitatsioon. Tunde- ja suhteoskuste, samuti suhtlemisoskuste sotsiaalselt vastuvõetavat ilmet saavad mõjutada õppija ise ja täiskasvanud. Õpetaja peaks aitama õppijal jälgida ennast ja väljendada seda, mis tema kehas toimub ja kuidas tema käitumine välja paistab. Käitumine on õpitav, see vajab harjutamist. Tahtlik kontroll oma käitumise üle kujuneb järk-järgult väljast sissepoole. Abistavad sekkumised lähtuvad konkreetsest õppijast ja on spetsiifilised.

Tundeelu- ja käitumishäirega õppija toetuses on esiplaanil õpetajate ja teiste kooli töötajate julgustus ja keskendumine õppija tugevatele külgedele. See on oluline seepärast, et selline õppija saab igapäevaselt kriitika, karistuse ja tõrjutuse osaliseks. Seetõttu on tähtis mõista, et oluline on õppijate enesehinnangu toetuseks leida üles nende tugevad küljed, keskenduda nendele ning võimaldada sellekohaseid tegevusi ja sellega seotud positiivset tagasisidet ja rahulolu. Oluline on, et õppija saavutaks edukogemusi, hakkaks endasse uskuma ja tunnetaks endapoolse pingutuse positiivset seost õpitulemusega.

Õppijat toetab tulemuslikult õpetaja, kes

- annab konkreetsed ja lühikesed juhised;
- annab tegevusjuhiseid positiivses võtmes s.o korralduse või juhise sõnastus on suunatud oodatud tegevusele, mitte keelamisele (näit „Jälgi mind!“, mitte aga „Ära vaata mujale!“; „Lõika leiba noaga!“, mitte „Ära murra leiba! Käitumuslikult positiivselt sõnastatud instruksioonid on efektiivsemad.);
- jälgib, kas õppija sai instruksioonist aru (Sobib paluda õppijal enne instruksiooni täitmist tööjuhust oma sõnadega korrata või selgitada, või täpsemalt lahti kirjutada või ümberstruktureerida so järjestada või liigendada. Selline tööjuhendi „tagasispeegeldamine“ on eriti oluline pingelises õpiolukorras näiteks eksamil.);
- õpetab tekstist olulist informatsiooni leidma ja esile tõstma – värviline joon alla võtmesõnadele, juhendada õppijat ise markeerima olulised võtmesõnad;
- soovitab õppematerjalis kinni katta need osad, mida õppija hetkel ei kasuta;
- võimaldab enne teadmiste kontrollimist teha proovitöö;
- võimaldab alternatiivina kirjalikele töödele ka sisulisi materjalide esitusi ja ajapiiranguteta testi sooritusi (lisaaeg, puhkepaus, töö sooritamine eraldi ruumis);
- muudab õppija tööstiili kohaselt korraldust (kui õppija käitub valikvastusega testi täitmisel impulsiivselt ega loe kõiki vastuseid enne otsustamist läbi, siis võib paluda õpilasel maha tõmmata kõik valed vastused, mitte valida välja õige vastus. Selline testi täitmine vähendab impulsiivsust vastamisel ja juhib õppijat läbi lugema kõik esitatud valikvastused.);
- kinnitab tagasisides positiivsena instruksiooni järgimist, mitte alati ja ainult perfektset ülesande esitust (Oluline on märgata ja kinnitada instruksiooni mõistmist, kusjuures pole esmatähtis ülesande suurepärase sooritus.);
- võimaldab õppijale valikuid (Näiteks: kellega koos ta tahab teha rühmatööd; kolmest ülesandest tuleb tal teha ära kaks jne, see suurendab õppijate motiveeritust.);
- annab teoreetilise õppe raames (loengute ajal) võimalusi väikestes praktilisteks ülesanneteks, liikumiseks, oma kogemuste või tähelepanekute väljaütlemiseks jne.

Autism ja Aspergeri sündroom

Autism ja autismispektri häired saavad alguse sellest, et aju neurobioloogilises arengus on mõned protsessid kujunenud teisiti kui tavaliselt. Autistlikud inimesed võivad olla omapäraseid geeniused, aga autismiga käsikäes võib välja kujuneda ka suur mahajäämus arengus, et inimene ei pruugi iseseisva eluga toime tulla. Kuna autismispektri häiretega inimesel on suhtlemine maailmaga tema aju eripärasest arengust tingituna pidurdatud, siis läheb üks osa infot temast mööda — nii võivadki tema teadmistesse-kogemustesse tekkida lüngad, mida on lihtne intellektipuudega segi ajada. Autistlike õppijate (seal hulgas ka Aspergeri sündroomiga isikute, kes on intellektuaalselt kohati väga võimekad, kuid suurte suhtlemisraskustega ja saamatud iseseisvaks toimetulekuks) põhiprobleem on kommunikatsiooniraskused ehk suhtlemise kvaliteedi kahjustused, liigne omas maailmas ning stereotüüpides püsimine, vastumeelsus muutuste suhtes ning rituaalide esinemine. Neil on raske end teistele mõistetavaks teha. Iseloomulik on vastastikuse sotsiaalse mõjutamise

hälve (emotsionaalne isolatsioon, piiratud sotsiaalsed oskused), suhtlemise kvalitatiivne kahjustus, millele lisanduvad pilkkontakti ja mitteverbaalse suhtlemise puudulikkus, ja korduv ühetaoline stereotüüpne käitumine. Sellest tuleneb ka enamik nende käitumisprobleeme, sh. oma raskuste ületamatuse tundest tingitud agressiivsus ja vägivaldsus, mis on tegelikult hoopis suhtlemisprobleemid. Suhelda eelistavad nad pigem eseme (lemmikese (med), arvuti) või loomaga (hipoteraapia). Oma taju iseärasustest lähtuvalt suudavad nad leida ja korrigeerida keerulisi vigu arvutiprogrammides, mille peale tavaline spetsialist kulutaks palju rohkem aega. Seda nende eripära saab arvestada nii eriala kui tulevase töökoha soovitamisel.

Autismiga või teiste pervasiivsete arenguhäiretega õppijate õpetamisel on oluline sobiva (õpi-) keskkonna kujundamine ja vajalike funktsionaalsete kompensatoorsete oskuste õpetamine. Vajalik on

- struktureeritud õpikeskkond (ajas - millal, kui kaua kestab, mis järgneb; ruumis – personaalne ja turvaline tööpaik, liikumisel ühest kohast teise on teada teekond, kõik tegevused nii päeva kui nädalate viisi korduvad rutiinselt nii ajaliselt kui ruumiliselt, oma õpetaja) ja reeglites kokkuleppimine;
- sobiva käitumise ja sotsiaalsete oskuste järjekindel õpetamine, käitumise analüüs ja modifikatsioon, oluline on õpetaja suutlikkus emotsionaalseid reaktsioone ette näha, järjekindlus, rahulikkus ja usaldus.

Õppetöös on soovitav kasutada õppematerjali, kus on kirjas õppija jaoks ainult oluline. Vajalikud on selged tööjuhised, seda nii kirjalikult kui ka suuliselt esitades, õppematerjali võimalikult visualiseeritud esitamine. Soovitav on võimaldada tööde sooritamiseks ka lisa-aega, puhkepause, töö sooritamist eraldi ruumis.

Kõnepuue

Kõnepuue põhjustab suuremaid või väiksemaid raskusi suulisel või kirjalikul eneseväljendamisel ja teiste inimeste suulise kõne või kirjaliku teksti mõistmisel. Tavapärasele verbaalsele suhtlemisele ei vasta kas kogu kõnetegevus (kõneloome, kõnetaju, suuline ja kirjalik kõne) või selle komponendid. Mahajäämus on mitme kõnekomponendi arengus, sealhulgas ka kirjaliku kõne (kirjutamis- ja lugemispuuded) osas. Enamasti on pidurdunud ka kõnepuudega õppija psüühika (tajud, kujutlused, mälu, mõtlemise kõrgemad vormid) areng, aga ka tahte- ja tundeelu ning isiksuse omaduste kujunemine. Nende tähelepanu on ebapüsiv, raskendatud on ruumitaju. Nad on sageli verbaalseteks tegevusteks vähem motiveeritud. Mitteverbaalsete tegevuste osas on töö tulemused paremad.

Õppija toetamiseks sobivad võtted:

- suurem kordamiste arv harjutamisel ja kinnistamisel;
- töö funktsionaalse lugemisoskusega - tekstide analüüsimine, lauseloomeoskuste arendamine, abistamine tekstiloomes, sidusa kõne semantilisuse ja vormilisuse arendamine;
- õppeteemade kohandamine vastavalt sellele, mis on kõige olulisem;

- tööjuhiste lihtsustamine ja esitamine operatsioonide kaupa, täpsustatud juhiste (mõistekaart, skeem jt) andmine;
- õppematerjali visualiseerimine näiteks pildiliste tegevusjuhenditena (näiteks tegevusjuhendi esitamine verbaalselt ja skemaatiliste piltitireana: piimapaki avamine; ostetud mööblieseme kokkupanemine; taime istutamine jne.);
- tekstile lisaks pildid või näitlikustamine muul viisil, tekstis olulise allajoonimine ja märgistamine;
- õppevahendite (sõnaraamatud, abivahendid jms) kasutamine õppetöö käigus (ka kontrolltööde ja eksamite sooritamisel);
- õppijale töökorralduste ja ülesannete/harjutuste teksti täpsem lahtikirjutamine, ümberstruktureerimine või suuline selgitamine;
- õpitud teadmiste suunatud kasutamine tekstide analüüsides või koostades sõltumata aineist;
- enesekontrolli oskuse kujundamine.

Vajalikud on regulaarsed konsultatsioonid õpinõustaja juures; eripedagoogiline õpiabi õpioskuste kujundamiseks; lihtsas keeles või kohandatud õppetekstid; visualiseeritud kohandatud e-õppe materjalid; arvuti kasutamine (speller, teksti suurendamine); õppija kirjalike tööde hindamine diferentseeritult, arvestades vigu vealiikide järgi (ühte liiki vead loetakse üheks veaks).

Tugimeetmena vajalike kohanduste tegemiseks õppes ja täiendava õpiabi korraldamisel võib kasutada IÕK-d ühes või mitmes keelelise suhtlemise osaoskustega enim seotud õppetöö lõigus (moodulis).

Kuulmispuue

Kuulmispuude tõttu hälbib inimese kuulmine tavapärasest: ta kas kuuleb halvemini või ei kuule üldse. Kuulmispuudega kaasnevad enamasti hääldepuuded ja mahajäämus kõne üldises arengus. Sagedased on kuulmispuudega isikute suhtlemisprobleemid kuuljatega – kardetakse rääkida, sest häbenetakse võimalikke vigu. Kuulmispuue toob enamasti kaasa kõnefunktsioonide arengu peetuse, seetõttu võivad õppijate keelelised baasoskused (sõnavara, kõneloome ja kõne mõistmine) olla vähesed. Kuulmisaistingute piiratuse tõttu (helid, hääled, kõne) võib inimesel olla vähem ka teadmisi ümbritsevast keskkonnast. Muutunud teistsuguse tunnetuse tõttu võib kujuneda ka olukord, kus kuulmislangusega inimene suheldes kuuljatega ei suudeta oma teadmisi (muljeid, kujutlusi) suhtlussituatsioonides partneri jaoks mõistetavalt „ümberkodeerida” ega maksimaalselt ära kasutada – seega võib puudulik olla kõneaine. Kuulmispuudega õppijate mõtlemine võib tihti põhineda vaid silmaga nähtaval ja käega katsutaval, puudutuse või liigutuse (liikumise) kaudu tunnetataval – seetõttu on neil keeruline mõista verbaalse kõne allteksti, kujundlikke väljendeid, ülekantud tähendusi. Õppija arengut toetab tema psühhomotoorne andekus ja sellele toetumine õppes (motopedagoogika põhimõtted ja tööviis).

Kuulmispuudega inimestel on tavaliselt raske tajuda otseselt mitte nendele suunatud vestlusi ning seetõttu võivad nad ilma jääda olulisest infost. Isegi kerge

kuulmislangusega isikud kuulevad lünklikult ega taju kuni 50% klassis toimuvast vestlusest, kui kaasvestleja suu pole nähtav. Tuleb meeles pidada, et kuulmislangusega õppija tavaline kuulmisdistsants on vaid 1/3 kuulja omast. Ka kõige täiuslikumad tänapäevased kuulmisabivahendid ei suuda asendada inimkõrva.

Klassitingimustes mõjutavad kõnest arusaamist väga oluliselt taustamüra ning kaja (peegeldunud heli, mis tekib ruumides, kus pole piisavalt heli neelavaid pindu). Klassi üldine müratase sarnaneb tavaliselt õpetaja hääletugevusele (60–65 dB), seetõttu jäävad kuulmispuudega õppijatel enamasti kuulmata kaaslaste vastused ja omavahelised arutelud. Müra vähendamiseks peaks õpetaja jälgima, et ruumis, kus vaegkuuljatega õppetööd läbi viiakse, oleks võimalikult vähe helide peegeldumise võimalusi: akendel kardinad, seintel poorsed ja tihedad materjalid, põrandal vaipkatted jms. Müra aitavad vähendada ka töökorras aparatuur (arvutid, projektorid) ja nende tööjärgne sulgemine; akende ja uste sulgemine õppetöö ajal; põhikorridoridest kaugemal asuvate klassiruumide kasutamine jms; lisaks peaksid õppijad tunnis kindlasti ükshaaval rääkima.

Teatavasti võtab suurema osa puuduvast kuulmisest üle nägemismeel ja suultlugemine on vaegkuulja olulisim tugi suulise kõne tajumisel. Seetõttu on väga levinud eksiarvamus, et kõik kuulmispuudega inimesed on head suultlugejad. Tegelikult on suultlugemine võimalik vaid 30% ulatuses ning seda mõjutavad erinevad tingimused: valgustus, rääkija suu nägemine, kaugus rääkijast jms. Inimesed erinevad suultlugemise võimekuselt ning arusaamine oleneb ka vastuvõtja kõne seisundist. Vaegkuuljatega õppetundi läbiviiv õpetaja peab meeles pidama, et mida väiksem on õppija enda sõnavara, seda vähem on tal ka võimalusi suultlugemise abil kõnet mõista. Suultlugemise ja kõne mõistmise võimalusi vähendab ka esitatava materjali keeruline keeleline ülesehitus. Lisaks on igal inimesel oma hääldus, millega harjumine võib vaegkuuljal aega võtta; paljud häälikud hääldatakse sarnaselt ja kõik häälikud ei olegi suultlugemisel nähtavad. Seega võib suultlugemist võrrelda halvasti kirjutatud teksti lugemisega, kusjuures osa teksti on kustunud. Kirjutatud teksti lugemist võib soovi korral uuesti alustada, kuid suultlugemise puhul seda võimalust pole.

Kuulmislangusega õppijat toetav õpetaja peab meeles, et

- enne rääkima asumist püüab ta õppija tähelepanu, pöördub rääkides õppija suunas;
- tundi andes seisab õpetaja näoga õppijate poole, ta ei keera neile kõnelemise ajal selga ega räägi liikumise või tahvlile kirjutamise ajal;
- klassis seisab ta nii, et valgus langeb kõnelemise ajal tema suule (kui nägu jääb varju, on suultlugemine raskendatud);
- rääkija ei varja oma suuliigutusi pliiatsite, paberi ega raamatuga (ka habe, päikesepriidid ja lõua langetamine kõnelemise ajal raskendavad suultlugemist);
- meisterlik õpetaja räägib selgelt ja normaalselt, tavalise hääletooni, -tugevuse ja -kiirusega (liiga aeglane kõne, pingutatult väljendusrikas miimika või artikulatsioon)

kõnet paremini mõista ei aita; hääle tugevuse tõstmine parandab küll kuuldavust, kuid mitte kõnest arusaamist);

- kuulmispuudega õppijad vajavad alati nägemismeele tuge, seetõttu peab klassis olema korralik üld- ja tahvlivalgustus, õpetatav materjal illustreeritud; tavapärasest rohkem tuleks toetuda näitlikustamisele ning kasutada kaasaegseid IKT vahendeid (videoprojektori abil õpitava materjali seinale näitamine võimaldab kogu klassiga töötades hoida tempot, pidada järge, rõhutada olulist);
- samal ajal suult lugeda ja konspekteerida ei ole võimalik – tuleks tagada, et kuulmispuudega õppija ei peaks samal ajal õpetaja jälgimisega tunnis märkmeid tegema;
- ainult helikandjatelt tuleva informatsiooni sisu on vaegkuuljatel raske mõista; nad ei pruugi arugi saada, kas rääkijaid on üks või mitu – selline materjal tuleks täiendavalt anda ka kirjalikult;
- olulised märksõnad on vaja kirjutada tahvlile või tekstis alla joonida, neile ekstra tähelepanu juhtides küsida, kas õppija sai aru;
- kindlasti tuleks parandada õppijate keelevigu – selleks peaks kordama sõna või lauset keeleliselt õigesti ja/või vigadele taktitundeliselt tähelepanu juhtima;
- kuulmispuudega õppijal on rühmatöös osalemine raske (oluline on rääkija nägemine), seetõttu tuleks võimaluse korral istuda ruumis poolkaares;
- rühmavestlustes tuleks sõna anda järgemööda ja nimeliselt (vältida ülerääkimist ja müra), et kõigil õppijatel oleks üheselt arusaadav, keda konkreetselt jälgida; rühmatöös osalejaid tuleks julgustada kaaslastele otsa vaatama ja/või vajaduse korral ruumis kohta vahetama;
- kui õppijal on kuulmisabivahend vaid ühes kõrvas, siis on raske heli lokaliseerida (ta ei pruugi arugi saada, kustpoolt jutt tuleb, enne kui see on juba lõppenud), seetõttu peaks õpetaja osutama inimesele, kes räägib ning vajaduse korral ka õeldu üle kordama;
- kuulmispuudega õppijad vajavad kuuljatega võrreldes rohkem aega, et mõttevahetuses osaleda (küsimust mõista ning vastust formuleerida), seetõttu peaks õpetamise tempo olema aeglasem;
- pimendamisega kaasnevate esitluste puhul (õppevideod, slaidiprogrammid) peab ruum olema õpetaja seletuste ajal valgustatud või antakse selgitused eelnevalt kirjalikult;
- suurema kuulmislangusega õppijate puhul kasutatakse subtiitritega varustatud õppefilme;
- aktiivne kuulamine on väsitav, seetõttu ei sobi kuulmispuudega õppijatele loengumeetod – tunnis kasutatavad töövõtted peaksid olema mitmekesised ning vahelduvad;
- kutseõppes on tulemuslik usaldada noore praktilist andekust, anda võimalusi vaatlemiseks, matkimiseks ja selle kaudu puudutus-liigutustajuks ja töösoorituste praktiliseks tunnetamiseks ning oskuse omandamiseks. Kogemusõppe põhimõttel eelneb tööoskuse praktiline sooritamine sellest rääkimisele. Kõne osaks jääb otsese kogemuse baasil loodud oskuse-teadmise avardamine ja õppija teadlikkuse tõstmine konkreetsest tööoperatsioonist üldistatumale (teooria) tasandile.

Õppimist toetab, kui vaegkuuljatega õppetundi läbiviiv õpetaja on teadlik kuulmispuude mõjust õppijate kõnele ja võimekusele; sellest tulenevalt peab meeles ja korrigeerib oma õpetamisstiili; pöörab rohkem tähelepanu loetu mõistmist toetavatele keelestrateegiatele; kordamise asemel kasutab ümbersõnastamist; selgitab õppetöös esmakordselt kasutatavaid väljendeid ja mõisteid laiemalt ning sügavamalt; kasutab jooniseid ja skeeme, lihtsustab keerulisemaid tekste; kirjutab olulised korraldused ja käsitletava teema võtmesõnad tahvlile; on tähelepanelik ja mõistev ning suhtub tolerantselt võimalikesse ebaõnnestumistesse või tagasilöökidesse.

Andekus ja õpiedu

Andekus on inimese eeldus saavutada ühel või mitmel alal silmapaistvaid tulemusi. Andekad noored, kes on akadeemiliselt ja loominguliselt või emotsionaalselt ja sotsiaalselt või motoorselt ja praktiliselt keskmisest oluliselt võimekamad, tunnetavad ümbritsevat keskkonda, mõtlevad ja õpivad teisiti kui nende eakaaslased. Need noored vajavad oma maksimaalseks arenguks tavapärasest erinevat pedagoogilist lähenemist või keskkonda. Kui koolielu ei vasta andeka õppija ootustele, seal tegeldakse asjadega, mis talle on ammu selged ja huvi ei paku, võib õppija kohanduda ülejäänud õppijate taseme ja õpetajate ootustega. Selleks, et kaaslastega sarnaneda ja neile meeldida, võivad andekad õppijad hakata oma andeid varjama, võivad sisuliselt õppimata koolist lihtsalt läbi libiseda.

Keskmisest paremate võimetega õppijate jaoks on oluline intellektuaalselt või praktiliselt või sotsiaalselt stimuleeriva õpikeskkonna tagamine koolis. Kui seda ei suudeta, väheneb nende õpimotivatsioon, tulemuseks võivad olla nii depressioon kui käitumishäired ja seejärel ka õppeedukus võib sellisel õppijal olla alla keskmise. Sellisel juhul on tavaks rääkida nn alasooritajatest – need on õppijad, kes ei saavuta õppetöös taset, milleks neil võimete poolest on eeldusi.

Alla oma võimete õppijale – alasooritajale- vihjavad märgid:

- ta teeb igapäevaseid tegevusi lohakalt ja poolikult (kui aga tunneb asja vastu huvi, saab suurepäraselt ülesannetest aru ja täidab neid õhinaga, kiiresti ja õigesti);
- esineb suur erinevus erineva iseloomuga õpitegevuste ja ülesannete sooritamise vahel: kirjaliku ja suulise töö vahel; suulise ja praktilise vahel; individuaalse ja rühmatöö vahel, loomingulise ja rutiinse kohustuse täitmise vahel; keelelise või matemaatilise andekusega õppijale ei pruugi meeldida praktilised tööd või füüsilist pingutust nõudvad tegevused jne;
- hoidub katsetamast uusi tegevusi;
- tema puhul võib märgata perfektsionismi, ülemäärast enesekriitikat;
- tal võib olla madal enesehinnang, millele kaasneb enesessetõmbumine või tõrjuv, isegi agressiivne käitumine;
- ta ei taha töötada grupis; ta on väga valiv rühmatöö reeglite suhtes, ei soovi alluda nn normeeritud suhtlemise reeglitele ega käsu järgi tegutsemise nõuetele;
- ta ei suuda koondada tähelepanu; võivad esineda keskendumisraskused;

- tal võib ilmneda motivatsioonipuudus ja tõrksus õpetajate motiveerimispüüete suhtes;
- ta on kooli suhtes ükskõikne või negatiivselt meelestatud.

Andekaid tulemuslikult toetava õpetaja põhimõtted:

- motiveerin, ei survestada, kõige tähtsam on õppija enda tahe, et talle endale meeldiks õppida ja areneda;
- õpetajana olen suunaja ja toetaja, mitte info jagaja ega käsutaja/kontrollija/karistaja;
- andekat õppijat tunnustades lähtun sellest, kui palju ta on vaeva näinud ja pingutanud. Kiidan konkreetsete saavutuste eest, mitte üldiselt. Ühelt poolt motiveerib see andekat pingutama, teisalt aga motiveerib taoline kiitus ka teisi õppijaid samuti tööd tegema;
- hoidmaks ära igavusest tulenevaid käitumisprobleeme ja õpimotivatsiooni langust, püüan koostöös teiste õpetajate ja kooli tugipersonaliga välja selgitada, mis võiks andekat õppijat motiveerida rohkem ennast juhtima, õpitegevusest huvituma ja pingutusest rõõmu tundma;
- andekat õppijat suunan teisi abistama ja juhendama ainult siis, kui see talle sobib (emotsionaalse ja sotsiaalse andekuse värving). Eelduseks on see, et õppijal on soov ja oskus teisi juhendada, samuti peavad teised teda juhendajana aktsepteerima;
- julgen ja põhjendatud juhul pean vajalikuks enne „õiget“ aega õppija järgmisele kursusele üle viimist või mõne õppeaine läbimist koos vanemate kursuste õppijatega koos;
- pean oluliseks iga andeka õppija (olenemata andekuse suunast) sotsiaalse pädevuse arendamist ja sõbrussuhete loomise oskust. Juhul, kui õppija ise neid ei väärtusta ja vajalikuks ei pea, selgitan, miks on tunde- ja suhteoskused olulised iga inimese elus, miks on hooliv suhtumine ja suhtlemisoskus endast erinevate inimestega vajalik koolis ja edaspidises elus.

Õpetaja põhimõtted andeka õppija tunnitöö või praktika kohandamisel:

- annan õppijale suuremat väljakutset pakkuvaid või teistsugust lähenemist eeldavaid ülesandeid kohe tunni alguses;
- kui õppija on ühes valdkonnas väga tugev ja mõnes teises nõrgem, püüan ülesannetesse lõimida seoseid erinevate ainete vahel. Meeldiva ja põneva ülesande täitmiseks on tal vaja rakendada ka teise ainevaldkonna teadmisi või oskusi. Mõnikord annan võimaluse kiiresti täidetud õpiülesandest üle jäänud aega kasutada „järgneva“ tunni kontrolltöö (nõrgem õpivaldkond) jaoks täiendavaks kordamiseks-õppimiseks;
- õppijale, kes on mingi teema kohustusliku osa omandanud, soovitan konkreetseid allikaid teema avardamiseks või annan loovöölesandeid õpitu rakendamiseks, või soovitan peatükke eriala järgmise taseme õppematerjalide hulgast;

- võimekamale õppijatele esitan rohkem küsimusi põhjuslikkuse, asjade omavaheliste seoste, analoogiate, võimalike alternatiivsete hüpoteeside ja lahendusvariantide kohta;
- andekas õppija võib olla suur vaidleja, kui ta on ise mõne teema kohta materjali juurde otsinud või näeb seda teisest vaatevinklist. Et see kogu rühma õpperütmi ei segaks, tunnustan tema algatust ja palun tal esitada oma argumendid kirjalikult. See viis võimaldab õppijal oma mõttekäiku täpsemalt jälgida ja argumente analüüsima, oma kirjalikku väljendusoskust arendada. Annan õppija kirjalikule esitusele võimalikult kiiresti tagasisidet ja leian võimaluse tehtud tööd ka rakendada tunnis või tunniväliselt näiteks väitlusklubis (Kui aga õppija kirjalikust esitusest loobub, siis järeldeb sellest, et ta ei võta asja tõsiselt või püüab niisama tähelepanu saada;
- pakun õppijatele mitmekesiseid teadmiste omandamise ja demonstreerimise viise (praktiline töö, roll rühmatöös, teoreetiline käsitlus ja test jne), mille seast nad saaksid valida endale sobiva; korraldan tunnid nii, et õppijatel on võimalus erineval viisil õppida ja hindamine toimub õpiviisi arvestavalt;
- andekad õppijad loodavad, et nad suudavad õiged vastused ise välja nuputada või varasemate teadmiste abil tuletada, siis võib neil olla vastumeelsus faktide ja reeglite päheõppimise suhtes. Tunnustan nende loogilist mõtlemist ja toetan katsetusi erinevaid reegleid ja valemeid tuletada, sellele saab rajada ka enesekontrolli harjumuste kujundamist – „enda loodud” valemit originaaliga võrreldes saavad õppijad ise tagasiside. Saadud kogemuste najal selgitan, millised faktid ning reeglid on hädavajalikud edasiste teadmiste omandamise seisukohalt ka pähe õppida.

Andekus on siiski vaid eeldus heade tulemuste saavutamiseks mingiks kontekstis, mis iseenesest automaatselt ja ilma sobiva keskkonna ning inimese poolse pingutuseta edu ei taga. Keskse andekuse avaldumise mõjutegurina rõhutatakse motivatsiooni, tahtekindlust ja pühendumise osatähtsust.

Nägemispuue

Nägemispuue on nägemisvõime langus sellises ulatuses, mis ei lase õppijal tavaviisil õppida isegi siis, kui nägemine on korrigeeritud. Nägemispuue võib olla kaasasündinud või haiguse või trauma tagajärjel tekkinud. Nägemispuude põhjusteks on kõrge lühinägevus, nägemisnärv atroopia ja glaukoom. Viimastel aastatel on suurenenud diabeedi osa nägemispuude põhjustajana. Puue avaldub nägemisteravuse langusena, vaatevälja, silma liikuvuse, valgus- ja värvustaju probleemidena ning on õppijati sõltuvalt eripärast, tekkeajast ja sekkumisest erinev.

Inimene kompenseerib vaegnägemist oma teiste meelte abil: kuulmise, kompimise ja liigutustaju, maitsmise ning haistmise kaudu ja kõnele toetudes. Samas kuulmine ei võimalda tajuda ümbritsevat maailma pidevana, teiste meeltega ei saa tajuda abstraktseid mõisteid, värvusi ja raskendatud on objektide vaheliste suhete tajumine ning ruumis orienteerumine. Täiesti pimedad inimesed õpivad toetudes läbivalt puuetundlikkusele ja kuulmismeelele. Funktsionaalselt pimedad õppijad õpivad peamiselt teiste meelte toel, kuid täiendavad saadud infot nägemisjägile toetudes. Madala nägemisvõimega õppijad kasutavad õppimisel põhiliselt oma nägemismeelt.

Olemasoleva nägemisjäägi (mida hindab meditsiinisüsteem) kasutamise võime poolest võivad õppijad olla väga erinevad (sellest lähtub haridussüsteem). Nägemispuudega õppijad vajavad õppetöös mitmeid lisaabivahendeid, kasutatakse prille, mitmesuguseid suurendusklaase, luupe, teleskoobe. Raske vaegnägevusega õppijad saavad tavalist teksti lugeda lugemistelerite abil. Kaamera skaneerib teksti palju kordi suurendatult ekraanile. Tänu ekraanilugemis- ja kõnesünteesiprogrammidele saavad nägemispuudelised kasutada efektiivselt arvutit. Õpetaja jutu lindistamiseks kasutatakse diktofoni, arvutamist hõlbustab häälega kalkulaator. Joonestamisel kasutatakse kummialust ja spetsiaalset kilet, millele tõmmatavad jooned kerkivad üles. Matemaatikas on mõõtmiseks kasutusel reljeefsete punktidega joonlauad ja mõõdulindid.

Oluline on tagada nägemispuudega õppijatele järgmised tingimused:

- ruumid ja õppijate töölauad peavad olema ühtlaselt ja piisavalt valgustatud, välditud on võimalikke varje, tööpinnale langev valgus peaks tulema selja tagant või küljelt;
- tahvel peab olema hästi valgustatud, õpetaja käekiri suur ja hästi loetav, õppijad istuvad tahvli lähedal, kuid siiski on vaegnägevate õppijate puhul otstarbekas sagedamini kasutada töölehti, mitte tahvlit;
- tööpind peab olema kontrastse värvusega ja mitteläikivast materjalist, õppijatele kasutamiseks mõeldud vahendid on paigutatud õppijate silmade kõrgusele, abivahendina tuleks kindlasti kasutada raamatualust;
- vaja on umbes kaks korda suuremat tööpinda, et abivahendid ja suuremas formaadis õppematerjalid ära mahuks;
- näitlike vahenditena tuleb eelistada reaalseid esemeid või nende realistlike kujutisi, et täpsustada kujutlusi ümbritsevast keskkonnast ja näidatav objekt peab hästi eristuma foonil;
- vajalikud on liigse infoga koormamata ja suurendatud õppematerjalid; joonised, pildid ja kaardid tuleks lihtsustada; sobivamaks kirjašriftiks peetakse ariali ja suuruseks sobib enamasti 14 või 16, vajadusel tuleks aidata leida vastav lehekülg, olla abiks teatmeteoste kasutamisel jms;
- töö sooritamiseks on vajalik suurem ajalimiit, seda nii igapäevatöös kui ka eksamite puhul;
- vajalik on tagada mõneminutilised puhkehetked, et silmadele pingutuseks aega ja vajadusel ka puhkust anda, kuna silmade töö on nende jaoks aega- ja vaevanõudev;
- arvuti kasutamine hõlbustab oluliselt kirjatööde tegemist;
- kindlasti on vaja tutvustada klassiruumi ja kogu koolimaja, arutades seejuures läbi potentsiaalsed ohuallikad.

Liikumispuue (ortopeedilised ja neuroloogilised puuded)

Liikumispuudega e kehapuudega õppijate probleemid on äärmiselt varieeruvad, olenevalt puudeid põhjustanud või põhjustavate haiguste või traumade raskusest, algusajast ja intensiivsusest. Esindatud on nii püsivad seisundid kui ka kulgevad haigused.

Ortopeediliste puuete korral on kahjustatud luud, liigesed ja lihased:

- kaasasündinud jäsemete puudumine ja/või väärarengud (o ja x jalad, lampjalgsus, komppöid, käte või näo deformatsioonid, kõverselgsus jmt.);
- liigeste kahjustus (reumatoidartriit, juveniilne idiopaatiline artriit);
- ebatäiuslik luuteke (luude moondumine ja murrud), luude hõrenemine;
- lihashaigused (lihasküürofiid on grupp pärilikke haigusi, mis põhjustavad progresseeruvat lihasnõrkust).

Neuroloogiliste puuete korral on kahjustatud liigutusi koordineerivad närvisüsteemi osad (pea- ja/või seljaaju):

- peaju traumad (näiteks raputatud lapse sündroom, avariid, kukkumine), hapnikupuudus, verejooks, kasvajakud, põletikud;
- seljaaju venitus, kokkusurumine, läbistavad kahjustused;
- Paralysis cerebralis infantilis ehk PCI on varajase algusega kesknärvisüsteemi kahjustusest tingitud mittepogresseeruv lihastoonuse, liigutuste ja asendihälve (häiritud on tahtlikud motoorsed funktsioonid, esineb kehatüve ja jäsemete patoloogiline asend).

Kesknärvisüsteemi kahjustuse korral on probleemsed nii kehaasendi hoidmine, tahtlike liigutuste kontroll, sageli ka puuetundlikkus. Kehapuuded avalduvad eelkõige toimetulekupiirangutena, mida saab ületada või kompenseerida abivahendite, ravi ja õpetuse kaudu. Tähtis on arvestada täiskasvanueas eriala valiku piiranguid.

Liikumispuudega õppijatele on vajalik kohandatud füüsiline keskkond: liikumisabivahendid, kaldtee, inva-WC ja lift. Teatud juhtumitel – mitmekorruselise koolimaja, klassid erinevates hoonetes – tuleks läbi mõelda, milline õppeasutus õppijale kõige sobivam on.

Oluline on tagada õppijatele järgmised tingimused:

- arvuti kasutamisevõimalus, kuna puudest tulenevalt on neil kirjutamisega suuri raskusi, ja võimaluse korral lisaseadmed arvutile (nt suurem hiir);
- loengutes diktofoni kasutamine, mis säästab õppijat konspekteerimisest;
- õpetaja rahulik meel, vältida stressitekitavaid olukordi, vajaduse korral anda õppijale vähem koormust ja rohkem aega ülesannete lahendamisel ning vastamisel.

Liikumispuudega inimeste kutseõppesse kaasamise eritingimustest ja õppijale abi osutamise vajadustest ning võimalustest saab lisateavet tugiinfoportaali Käsiraamatu peatükist „Töösuste areng liikumiskogemuse kaudu.”

Kroonilised tervisehäired

Krooniliste haiguste korral on erinevad talituslikud muutused inimese organismis, mis pole seotud vanusega ega möödu iseenesest. Kroonilist haigust ei saa täielikult välja ravida, see ravi kestab kogu elu. Krooniline haigus ei ole puue, kuid toob kaasa erivajadused. Samas võib haigus ikkagi puudeid põhjustada. Vajalik on kohandada kroonilise haige üldist elukorraldust: päevakava, toidu valik, ravimite manustamine, pidev jälgimine ja perioodiline arstlik kontroll.

Kroonilised haigused võivad olla ajuhaigused – epilepsia; ainevahetushaigused – diabeet; hingamiseldite haigused – astma, toidu- ja putukaallergiad; veresoonkonna ja neeru haigused, südamepuudulikkus jms.

Krooniliste tervisehädadega õppijate puhul on väga oluline haridusasutuse valmisolek krooniliste haigustega õppijatega arvestamisel ja aitamisel. Õigeaegse koolituse, abivahendite ja ravimite tagamisega ning toimetulekuõpetusega on võimalik säilitada krooniliste tervisehäiretega õppijate elu-, õppimis- ja töövõimet. Tuleb arvestada krooniliste tervisehäirete mõju õppijate kognitiivsele võimekusele. Oluline on luua sotsiaalselt ja füüsiliselt turvaline keskkond ning olla vajadusel valmis esmaabi andma.

Tavaliselt ei ole krooniline haigus väliselt äratuntav haigus. Õpetaja ei pruugigi teada, kas mõnel tema õppijatest on mõni haigus või mitte. Kuid õpetaja peaks teadma, kui tema õppijate hulgas on kroonilise haigusega isik. Kui õppijal on erivajadusi seoses krooniliste haigustega, tuleb tema seisundit hinnata õpetajal koos kooli tervishoiutöötajaga. Õpetaja teadlikkus konkreetsete õppijate kroonilistest terviseprobleemidest ja vastavast esmaabist on määrava tähtsusega.

Kuidas õpetaja saab õppijat aidata?

- Oluline on õpetaja rahulik meel, õppija mõistmine ja toetamine.
- On vaja vältida stressitekitavaid olukordi, vajaduse korral anda õppijale vähem koormust ja rohkem aega ülesannete lahendamisel ning vastamisel või koostada IÕK alusel individuaalne õpigraafik.

Õpiraskused

„Tänapäeval määratletakse õpiraskusi ajutalitluse või aju struktuuri neurobioloogiliste hälvetena, mis seostuvad inimese taju, mälu, mõtlemise ja kõnega. Õpiraskused avalduvad inimese suulise ja kirjaliku kõne, arutlus- ja meenutusoskuste, teabe struktureerimise ja arvutamisoskuse valdkonnas. Õpiraskused varieeruvad nii oma laadilt kui ka sügavuselt. Õpiraskus pole ravitav selle sõna meditsiinilises tähenduses, enamasti pole ta ka pedagoogilise sekkumisega ületatav, kuid õigeaegse adekvaatse toe ja sekkumise korral tulevad õpiraskustega lapsed toime jõukohase õppekava nõuete täitmisega.“ (J. Kõrgesaar „Sissejuhatus hariduslike erivajaduste käsitusse“ 2002).

Sagedasemad neist on kõne- ja keelepuuded, kirjutamisraskus, koordinatsiooni- ja mootorikäired, aktiivsus- ja tähelepanuhäired. Õppijad, kes on hädas lugemisega, on tavaliselt hädas ka kirjutamisega. Neil ei ole kujunenud välja lugemis- ja kirjutamisvilumused, mis on eelduseks funktsionaalse kirjaoskuse omandamisele. Kirjutamisraskuse korral esineb häälikute ja neile vastavate tähtede ning eesti keele tähekasutusreeglite rakendamisel vigu, mis väljendub ühe- või kahekordse tähe valikus ja ka tähtede asendamisega g – k, d – t, b – p. Lisaks esinevad kirjas reeglived. Kusjuures kõik need vead on suhteliselt püsivad. Kuid lugemis- ja kirjutamisraskusega õppijatel on täheldatav mitteverbaalsete ülesannete sooritamise oluliselt parem tase võrreldes verbaalsete ülesannete sooritustega. Sellele oleks mõistlik toetuda kutseõppes.

Matemaatikas avalduvates spetsiifilistes õpiraskustes põimuvad piirangud erinevates matemaatika tahkudes ja õppija võimetes, oskustes. Siia kuuluvad näiteks hulgakujutlused, tehete valdamine, teksti mõistmine ja analüüsi-sünteesivõime, tekstülesannete lahendamine, erialamatemaatika ülesannete lahendamine (lõimitud võtmepädevustega seotud ülesanded): kalkulatsioonid, kuluaruanded, omahinna arvutused, oma neto- ja brutopalgaga seotud arvutused, % doseerimisülesanded jmt. Õppija võib küll reeglid ja valemid pähe õppida, kuid ei saavuta alati sisulist arusaamist ega tavapäraselt oodatud valemite-reeglite kasutamisoskust.

Spetsiifiliste õpiraskustega õppijat toetab õpetaja, kes

- püüab olla paindlik, räägib raskustest ja õpingutes ilmnunud tugevatest külgedest õppijaga;
- kuulab kindlasti ära õppija seisukohad, selgitab talle, kuidas õppija ise saaks tulemuslikumalt toimida ja kuidas õpetaja omalpoolt saab teda toetada;
- on iga õppija võimete suhtes positiivselt häälestatud, sisendage enesele ja igale õppijale, et ta saab hakkama.
- loob õpperühmas salliva ja üksteist toetava õhkkonna; viib läbi ühisarutelu igaühe tugevate külgede üle, koos räägitakse ka igaühe ebaedu kogemustest ja õpiedu takistavatest piirangutest; antakse üksteisele nõu õpistiili ja strateegia kohandamiseks ja rühma edukuse edendamiseks; ühiselt aktsepteeritakse IÕK kasutusele võtmist, et tagada igaühe ja sellega siis ka kogu õpirühma parim võimalik saavutustase;
- aitab rühmas igal õppijal oma aega planeerida kaasates õppijaid eriala õppekava alusel rühma töökava koostamisse (õpetaja töökava ja iga õppija oma õppimise kava koostamine); HEV õppijaga koostöös selgitab välja, mida ta nädala, poolaasta, praktikaaja jooksul tegema peab; vajadusel kaasab õppija IÕK koostamisse ja kaasab kõiki õppijaid oma individuaalse praktikaplaani koostamisse;
- soovib õppimiseks kõige sobivama aja ja koha ning on kursis sellega, kas õppija peab kokkulepetest kinni.

õpetab õppija õppima, selleks:

- püüab saada tervikliku ettekujutuse sellest, mida on vaja õppida ja aidab määratleda õppimiseks vajalikud allikad, alused, materjalid;

- aitab määrata, milline informatsioon on oluline ja milline mitte;
- aitab jagada õpitava materjali väiksemateks osadeks, sest informatsiooni on kergem meelde jätta, kui see on rühmitatud gruppideks või jagatud „tükkeks“ (ümberstruktureerimine: õpieesmärkide, -materjalide, kujundatavate oskuste liigendamine osaeesmärkideks, õppematerjalide osamahtudeks, osaoskusteks; võimalusel ka osaoskuste ühendamine tervikoskuseks);
- juhendab, kuidas õppida, mida on vaja õpitava materjaliga teha, kui on vaja harjutada, võrrelda, analüüsida jne.
- juhendab õppijat õpitavat materjali seostama mingi konkreetse tegevuse või žestiga, sõna või tegevusega (meeldejätmist hõlbustavad naljad, jutud, salmikesed, riimid jne);
- õpetab leidma sarnasusi asjade vahel ja aitab luua nende vahel seoseid;
- annab õppijale arusaadavad juhiseid, kuidas seostada õpitavat varemõpitu ja kutsetööga ning täiskasvanu igapäevaeluga;
- võimaluse korral õpetab ja lubab kõige olulisemad kohad õppetekstis (e-õppe tekstid, õpetaja või õpilase koostatud konspektid, töölehed) alla joonida või märkida eri värviga.
- kasutab visualiseerimist: skeemid, mõistekaardid, pildiseeriad-tegevusjuhendid, sümbolpildid, fotod, videod; suunab lühimärkmeid tegema visuaalse materjali täienduseks või eraldi sellest jne;
- toetab igapäevaselt õppija kognitiivsete oskuse arengut õppeprotsessis, näiteks kaasates õppija igapäevaselt kujundava hindamise protsessi, hinnatakse õppija tegevust (soorituse käiku ja selle tulemust kindlate kriteeriumide järgi) vajadusel esitab õpetaja olukorda analüüsima ja hindama panevaid (toetavaid) küsimusi, andes ideid põhjenduste sõnastamiseks, alustamiseks ja kokkuvõttega lõpetamiseks.
- aitab õppijal kavandada ja täita õppijale vajaliku iseloomu, sageduse ja mahuga kordamisülesandeid (individuaalse õpistiili osana kinnistamise-kordamise strateegia kujundamine).

Õpetaja leiab õppija jaoks aega ja on tema jaoks olemas, et teda kannatlikult toetada ja julgustada, tunnustada edu korral ning aidata üle saada raskustest.

Intellektipuue

Klassikalise määraluse alusel jaguneb intellektipuue oma avaldumise iseloomu järgi erinevateks astmeteks: intellektipuue kerges, mõõdukas ehk keskastmes, raskes või sügavas astmes (vt RHK-10 Vaimne alaareng F 70-F73). Seda intellektipuude (vaimupuude) jaotust järgib Eesti haridussüsteem ja põhikooli õpingute kohandamise traditsioon: kerge intellektipuudega laps vajab lihtsustatud õpet lihtsustatud riikliku õppekava alusel; mõõduka intellektipuudega laps vajab toimetulekuõpet lihtsustatud riikliku õppekava alusel ja raske ning sügava intellektipuudega laps vajab hooldusõpet põhikooli riikliku õppekava alusel. Kohandatud õppe kohta annab infot põhikooli lõputunnistusele kantud märged õppekava ja rakendatud õppeliigi kohta.

Eesti sotsiaalsüsteemi õigusruumis määratletud reeglite kohaselt loetakse isiku puuet tegevusvõime igakülgse hindamise ja ühiskonnaelus osalemiseks vajaliku abi ning toetuse ulatuse (mahu) alusel. Puue on määratletud kolme-astmelises jaotuses alustades üldjuhul eripära avaldumise keskmisest astmest: vaimupuudena eristatakse keskmist, rasket ja sügavat puuet. Viimasel ajal on algatatud haridus- ja sotsiaalsüsteemis puudemääratluse ühtlustamine. Hetkel kehtivate õigusaktide alusel on aga haridussüsteemis 4-astmeline intellektipuude jaotus ja sellest lähtuvalt on käsitletud ka HEV kutseõppija probleeme käesolevas kirjutises.

Intellektipuue kujuneb kesknärvisüsteemi kahjustuse tõttu enamasti looteea eri etappidel või imikueas. Intellektipuue võib kaasneda ka mitmete geneetiliste haigustega. Sageli esineb intellektipuue koos raskete meelet- ja kehapuuetega ning tundeelu- ja käitumisraskustega. Sel juhul räägitakse liitpuudest.

Intellektipuude kerge ja mõõduka vormi korral pidurdavad õppija arengut enim tunnetusliku huvi puudumine või vähene huvi ümbritseva keskkonna suhtes ning aeglane teadmiste omandamine. Vähesed on koostööoskused teistega. Ülesannete tavapärase esitamise korral ei suuda intellektipuudega õppijad ülesandes orienteeruda, analüüsida tingimusi ja teha valikuid. Iseloomulik on enesekontrolli puudulikkus. Kognitiivsete oskuste kujunemine on neil tunduvalt aeglasem. Nad eristavad esemete, asjade ja olendite erinevaid tunnuseid, kuid mõistavad raskustega nendevahelisi seoseid, raskusi valmistab esemete, asjade ja olendite terviklik tajumine ja võrdlemine. Nad märkavad ja nimetavad objekti osade tunnuseid piiratult ja ligikaudu kolmandiku võrra vähem kui eakaaslased. Nende mälu iseloomustab otseselt mitte tajutavate omaduste puudulik teadmine, eksimused sündmuste aegruumi kirjeldamisel, töömälu teabeüksuste väikemahulisuus, mis raskendab kirjalike tekstide mõtestamist. Mõtlemisele on iseloomulik konkreetlus ja situatiivsus, raskusi on üldistuste ja järelduste tegemisel ning põhjus-tagajärg seoste mõistmisel, paljudel juhtudel on juhtivaks kaemuslik-kujundiline mõtlemine.

Raske intellektipuudega õppijate areng on veelgi enam pidurdunud ja avaldub toimetulekupiirangutena. Seetõttu pole kõik ise suutelised iseennast teenindama ja vajavad abi ja hooldamist.

Kerge intellektipuudega õppijad on eelnevalt õppinud põhikooli lihtsustatud riikliku õppekava lihtsustatud õppe tasemel, mille ülesandeks on suunata kerge intellektipuudega õpilase arengut ja aidata kujuneda isiksusel, kes tuleb toime võimalikult iseseisvalt ja teeb võimetekohast tööd. Neil on kujunenud põhikooli lõpuks ka verbaalse mõtlemise alged, mis toetuvad sisekõnele ja oskustele analüüsida verbaalset teavet, mis aga võimaldab neil õppijail küllaltki hästi jätkata õpinguid elukutse omandamiseks kutseõppesüsteemis. Kerge intellektipuudega õppija tulevik on seotud praktilise tegevusalaga ja talle on otstarbekas õpetada praktilise töö erialasid. Eesti kutsekoolides on lihtsustatud õppes põhihariduse omandanud noori edukalt kaasatud koka, puidutöö, tiserieriala, õmblemise, käsitöö, pagari, kodumajanduse, puhastusteeninduse jt erialade õppesse. Noored on omandanud kutsetöö oskused kvalifikatsiooniraamistiku 3. ja 4. tasemel. Oluline on õppeülesannete jõukohasus, õppeülesannete raskusastme reguleerimine õppija arengut arvestades.

Kutseõpingute käigus on vaja kujundada oskused vajaliku teabe otsimiseks, töövõtete ja vahendite valikuks, koostegevuse reguleerimiseks. Õppematerjalide keerukus kõigis ainetes ei tohiks ületada lihtsustatud riikliku õppekava lihtsustatud õppe taseme eesti keele ainekava nõudeid. Keerulised grammatilised struktuurid vajavad analüüsi õppeainest sõltumata. Tähelepanu on vaja pöörata konkretiseerimisele, üldistamisele ja aegruumi seostele, verbaalse teabe seostamisele kujutlustega teabetekste käsitledes. Rohkem on vaja toetumist näidisele, graafilistele abivahenditele, märkidele ja sümbolitele. Uute tegevuste omandamist on otstarbekas alustada materialiseeritult, sammsammuliselt näidise alusel.

Mõõduka intellektipuudega õppijad on eelnevalt õppinud põhikooli lihtsustatud riikliku õppekava toimetuleku õppe tasemel, mille ülesandeks on toetada mõõduka intellektipuudega õpilase arengut ning tema kujunemist Eesti kodanikuks, kes tuleb eluga toime tuttavates tingimustes ja teeb võimetekohast praktilist tööd. Mõõduka intellektipuude korral saab kutseõpingutes toetuda õppijate praktilisele andekusele, õppematerjali visualiseerimisele ja kohandatud struktuurile, samuti õppijate mälule. Neile on sobiv võimetekohane praktiline toetatud ja juhendatud töö.

Sügava ja raske intellektipuudega õppijad on eelnevalt õppinud põhikooli lihtsustatud riikliku õppekava hooldusõppe tasemel, mille ülesandeks on sügava ja raske intellektipuudega lapsel olemasolevate funktsioonide ja oskuste säilitamine ja arendamine, et tagada harjumuspärases keskkonnas tema potentsiaalile vastav järjest iseseisvam toimetulek. Raske ja sügava intellektipuude korral on potentsiaalile vastav iseseisev elu ja hooldus. Töölase põhiõiguse tagamiseks ja inimese eneseteostuseks tööelus sobib peale väljaõpet osalemine töötegevustes väljaspool avatud tööturgu.

Intellektipuudega kutseõppijate toimetulekut kutseõppes ja tööelus tutvustab lähemalt tugiinfoportaal www.tugiinfo.eu, vt lähemalt „Intervjuu tööotsijaga”, Käsiraamat: L. Mikheim, R. Saar, E. Roon „Karjäärinõustamine”, H. Nööp, H. Täht, R. Asumets, T. Fuchs „Praktika kohandatud tingimused ja dokumendid” I ja II osa, K. Raud „Kohandatud suhtlemisviis ja tegevusjuhendid”, J. Savi „Pilt toetab tegijat” jt.

ÕPPIJA HARIDUSLIKE ERIVAJADUSTE MÄRKAMINE VASTUVÕTUKOMISJONIS

Erivajadusega õppija kooli vastuvõtul lähtutakse eelkõige õppija **huvist** ja **soovist** ning teiselt poolt õppija **võimekusest** valitud erialal kutseharidus omandada. Õppija huvide, motivatsiooni ja võimete kohta saab infot koguda esitatud dokumentide, läbiviidud vestluse või kutsesobivustestide / katsete põhjal. Õppijakandidaadi vastuvõtul on lisaks tavapäraselt nõutud dokumentidele soovituslik küsida arstitõendit eriala sobivuse kohta, rehabilitatsiooniplaani (kui on) ja iseloomustust või üleminekuplaani varasemast õppeasutusest. Nende dokumentide esitamine on vabatahtlik, kuid sealt võib saada olulist infot õppijakandidaadi senise arengu ja tugiteenuste vajaduse kohta.

Kooli sisseastumisel peetav vestlus või täidetav ankeet võiks sisaldada küsimusi, millele vastates on õppijakandidaadil võimalus anda infot, millise õppekava alusel on ta põhihariduse omandanud, kas tal esineb terviseprobleeme, mida õppetöös tuleks arvesse võtta ning, millist tuge ta on varem õppimisel saanud või arvab vaja minevat kutsekoolis õppides või õpilaskodus elades. Nii on võimalik koolil saada eelinfot ning vajadusel õppijakandidaadiga ja/või tema lähedastega täiendavalt vestelda. Näidisenäi võib kasutada Vana-Vigala Tehnika- ja Teeninduskoolis kasutuselolevat ankeeti (**lisas 2**), kust saab vastavalt oma vajadustele küsimused valida.

Võimalusel tuleks koolil vastuvõtuprotsessis pakkuda õppijakandidaadile nõustamist õppetöö kohandamise ning pakutavate tugiteenuste teemal. Ka see julgustab õppijakandidaati avatumalt rääkima oma eripäradest ning tugiteenuste vajadusest.

ERIVAJADUSE VÄLJASELGITAMINE ÕPPEPROTSESSIS NING PRAKTIKAL

Õppija esmane abistaja ja tema erivajaduse märkaja on õpetaja/rühmajuhataja, kes peab suutma ja soovima märgata teistest erinevat õppijat. Õpetaja hindab õppija arengutaset, motivatsiooni, tunnetustegevust, sotsiaalseid oskusi, emotsionaalset seisundit ja käitumist koolis.

Erivajaduse väljaselgitamise vajaduse ilmnemisel pöördub õpetaja kooli tugimeetmete nõukoja spetsialistide (psühholoog, sotsiaalpedagoog, eripedagoog, õppenõustaja) poole ning koostöös õppija, tugispetsialisti ja rühmajuhatajaga leitakse võimalikud parimad lahendused. Selle tulemusena algab õppija arengut toetavate tugimeetmete rakendamine ja õppija arengu järjepidev jälgimine, meetme rakendamise tulemuslikkuse hindamine. Oluliste õppeprotsessi kohanduste ja suuremas ajamahus tugimeetmete rakendamisel, samuti õppija individuaalse õppekava rakendamisel kaasatakse probleemi kaardistamisel, kohanduste ja pedagoogilise sekkumise iseloomu määramisel ka alaealise õppija seaduslik esindaja.

Õpetajat/rühmajuhatajat abistavad kooli tugispetsialistid, kes jälgivad õppija arengut ja erivajadusi valdkonnapõhiselt. Erivajaduse väljaselgitamisel õppeprotsessi käigus kasutatakse:

- kujundavat hindamist ja selle tulemuste analüüsi;
- pedagoogilis-psühholoogilist vaatlust;
- erinevates tingimustes õppija käitumise korduvat ja täpsemat vaatlust;
- õppijat ja tema kasvukeskkonda puudutava lisateabe koondamist;
- õppija meditsiinilisi, psühholoogilisi ja logopeedilisi uuringuid.

Andekate õppijate väljaselgitamisel lähtutakse:

- õppeprotsessis kujundava hindamise ja õpitulemuse kokkuvõtlikku hindamise tulemustest;
- litsentseeritud spetsialistide poolt läbiviidud standardiseeritud testide tulemustest;
- väga heade tulemuste saavutamisest üleriigilistel või rahvusvahelistel konkurssidel või võistlustel;
- valdkonna ekspertide hinnangutest.

Üks võimalusi õppija erivajaduse varaseks märkamiseks on läbi viia õppijate (või nende lähedaste) küsitlus õpperühmade kaupa, paludes õppijatelt infot majandusliku seisundi, terviseprobleemide ja õppeprotsessis olulise toe vajaduse kohta. Küsitlusele vastamine on õppija jaoks vabatahtlik ning kindlasti tuleks enne küsitluse läbiviimist õppijatele selgitada, et niisuguse info kogumise eesmärgiks on pakkuda

igale õppijale õigeaegselt talle vajalikku toetust, ning et mitte keegi peale küsitluse läbiviija ei saa seda infot ilma õppija nõusolekuta.

Näidisenä võib selle küsitluse koostamisel kasutada Haapsalu Kutsehariduskeskuses või Rakvere Ametikoolis kasutuselolevat ankeeti (**lisa 3** ja **lisa 4**). Küsitluse tulemusel selguvad need õppijad, kes võivad vajada erinevaid sekkumisi, et õppetöös edukalt toime tulla. Sealt edasi tuleks nende õppijatega ühendust võtta ning nende vajadused täpsemalt välja selgitada ja edasine tegevusplaan kokku leppida.

Õppetöö raames võib õppija vajaduste väljaselgitamiseks kasutada ka **lisa 5** olevat hindamislehte, mis sobib abimaterjaliks õpetajatele ja spetsialistidele:

- IÕK vajaduse väljaselgitamisel õppija probleemvaldkondade kaardistamisel ning sobivate sekkumiste valikul;
- õppija arenguvestlusele eelnevalt õpetajatelt ning teistelt õppijaga töötavalt spetsialistidelt info kogumisel;
- õppija enesehinnangu väljaselgitamisel;
- üleminekuplaani jaoks info kogumisel, et saada täpsemat ülevaadet õppija tugevate külgede ning toe vajaduse kohta

Õppetöö raames läbiviidud hindamiste tulemusel kogutud infot tuleks kooli poolt kindlasti arvesse võtta HEV õppijale sobiva praktikakoha tagamisel. Õppija asumisel praktikale informeerib kooli praktikakorraldaja (või vastutav kutseõpetaja) ettevõttepoolset praktikajuhendajat õppija erivajadus(t)est ning koostöös koostakse õppija võimetele ja erivajadusele vastav individuaalne praktikaprogramm. Kui õppija erivajadus ilmneb praktika sooritamise käigus, teavitab ettevõttepoolne praktikajuhendaja viivitamatult kooli praktikakorraldajat või kontaktisikut.

Kool tagab erivajadust käsitlevate andmete kaitse ning käsitleb neid konfidentsiaalsetena.

TUGIMEETMETE KIRJELDUSED

Pedagoogiline sekkumine

Igal õppijal on õigus osaleda oma potentsiaalile vastavas õppes, st et ka kutseõppeasutuses tuleks luua tingimused õppija arengu toetamiseks ja kutsehariduse omandamiseks. Õppijate jaoks, kes ei suuda saavutada oodatavaid õpitulemusi, rakendatakse erinevaid pedagoogilise sekkumise tugimeetmed. Õppija võimetest ja soovist lähtuvalt luuakse õpetamiseks vajalikud võimalused ja tingimused, sh rakendatakse õppe jõukohastamist. Oluline on leida igale õppijale individuaalselt sobivaim tugimeede, mis omakorda sõltub sellest, millised võimalused koolis olemas on.

Esmane sekkuja õppija probleemi ilmnemisel on õpetaja, kes vajadusel pöördub abi saamiseks tugimeetmete nõukoja poole. Tähtis on sekkuda võimalikult varakult, niipea kui õppija erivajadust märgatakse, et ennetada sügavamate probleemide tekkimist. Õppija õpiedu tagab jõukohane õpetamine ja kohandatud hindamine.

Sekkumispõhimõtted

- Õppija probleemid ja ka tugevused määratleda võimalikult täpselt, et saaks valida õpingute sisu ning metoodika toetudes õppija tugevatele külgedele ja kasutades jõukohasel moel tema potentsiaali.
- Õpetada konkreetset osaoskust ja harjutada seda laiemas kontekstis.
- Õpetada õppimise strateegiaid.
- Arendada oskust planeerida ja kontrollida oma tegevusi.
- Aidata õppijal mõista, et õppimine nõuabki pingutust.
- Kasutada õppimisel reaalse eluga seotud õpiülesandeid.

Nõustamine

Kutseõppeasutuses võib töötada mitmeid nõustajaid, nt psühholoog, sotsiaalpedagoog, õpinõustaja, eripedagoog jt. Nõustamise eesmärk on eelkõige sobivate sekkumismetoodikate soovitamise ja probleemide süvenemise ennetamine.

Koolides töötavad erinevad spetsialistid ja erinevat tüüpi nõustamised võivad olla erinevate töötajate ülesandeks olenemata nende ametinimetusest. Võib olla koole, kus kõike teeb hoopis rühmajuhendaja ja ainult keerulisemate probleemide korral pööratakse nt kooliväliste spetsialistide poole (nt õppe- või karjäärinõustamiskeskus).

Kõige lihtsam on õppijal siiski pöörduda oma kooli spetsialistide poole, sest noor inimene otsib reeglina abi talle tuttavas ümbruses. Vajadusel võib kool soovitada õppijal ja/või õppija esindajal pöörduda ka kooliväliste spetsialistide poole pakkudes sealjuures õppijale vajalikku toetust esimese kontakti võtmisel.

Sotsiaalpedagoogiline nõustamine

Eesmärk on õppija sotsiaalset ja isiksuslikku arengut toetav tegevus, mis aitab õppijal nii õppetöös kui ka igapäevases elus toime tulla.

Kõikvõimalike sotsiaalsete probleemide väljenduseks koolis on enamasti käitumisprobleemid (raskused erinevates olukordades käitumisel ning tekkinud probleemide ja konfliktide lahendamisel, puudumine jne), mis segavad õppijat õppimast ja koolis käimast. Sotsiaalpedagoogilise nõustamise korral tegeldakse õppijatega nende igapäevaelu olukordades, et leevendada ja ennetada sotsiaalse tõrjutuse ilminguid ja/või riskikäitumist, vajadusel korraldatakse koostööd kooli ja kodu vahel. Käitumise muutumise esilekutsumine õppijas on vajalik, kui käitumine takistab õppija enda ja/või tema kaaslaste õppetööd.

Kuna kutseõppeasutusel on kohustus anda infot HEV õppijale sotsiaalsüsteemi pakutavate tugimeetmete ja toetuste kohta, siis sotsiaaltöötaja puudumisel võib see tegevus kuuluda ka nt sotsiaalpedagoogilise nõustamise valdkonda.

Psühholoogiline nõustamine

Eesmärk on õppijate edasijõudmise toetamine, kooli töötajate abistamine õppija edasijõudmise kindlustamisel ja organisatsiooni kui terviku parema funktsioneerimise tagamisel.

Psühholoogid nõustavad ja abistavad mitmetes valdkondades:

- 1) tundeeluga seotud probleemid (ärevus, hirmud, stress, depressioon jms);
- 2) probleemid, mis enamasti väljenduvad alakontrollituses (käitumisprobleemid, sh impulsiivsus, tahte ja tähelepanu kontrolli raskused, ülemäärane käitumisaktiivsus jms);
- 3) uuringute ja hindamiste läbiviimine (testimine, vaatlus, intervjuerimine jne), konsulteerivad erinevate õppijaga tegelevate osapooltega ning teevad abistamisel koostööd teiste spetsialistidega.

Eripedagoogiline nõustamine

Eesmärk on HEV õppijale võimetekohase õppevormi, õppematerjali soovitamise, sh suulise ja kirjaliku kõne loome ja mõistmisoskuse ning mitteverbaalse suhtlemise võtete soovitamise. Õppijat nõustatakse isikliku õpistiili kujundamisel, sobiva õpistrateegia leidmisel ja baasõpioskuste rakendamisel. Õpetajat nõustatakse sobiliku metoodika valikul ja abistatakse nt õppetextide lihtsustamisel, õppesisu struktureerimisel jne.

Õppijad erinevad üksteisest sõltuvalt sellest, millised aspektid tajus, mälus, mõtlemises, tähelepanus ja kõnes on enam häiritud. Eripedagoogiline nõustamine ongi ennekõike selline jõustav tegevus, mis aitab õppijal ja või õpetajal kogeda, et õppija on suuteline oma probleemide üle kontrolli saavutama. Eripedagoogilise nõustamise ülesanne on HEV õppijatele soodsa arengukeskkonna loomise tagamine ja erivajaduste märkamise ning arengu toetamine: ühed vajavad seda suuremal määral ja pikemat aega, teised ületavad abi korral oma probleemid kiiremini.

Õpetajate korralised konsultatsioonid

Eesmärgiks on täiendava õppematerjali vajaduse selgitamine. Konsultatsioonid on mõeldud kõikidele õppijatele, kellel on konkreetse aines üldiselt või mõne teema omandamisel raskusi. Püsivama õpiraskusega õppija jaoks võib individuaalses õppekavas kehtestada kohustusliku osalemise konsultatsioonitundides.

Lisa- ja individuaaltundide eesmärk:

- intensiivsem harjutamine
- individualiseeritud tasemeõppe läbiviimine mistahes õppeaines
- sobivate töövõtete pakkumine olenevalt õpistiilist
- optimaalsete õpistrateegiate valik
- õppija iseseisva õpivalmisoleku stimuleerimine ja toetamine
- õppija õpitegevuse raskusastme reguleerimine: õpitoimingute jaotamine, materjali keerukuse muutmine, väliste abivahendite (skeemid, sümbolid jne) kasutamine, pedagoogi osalemine õppijaga koos tegevuses (toimimine näidiste ja graafiliste ning verbaalsete instruksioonide järgi).

Lisa- ja individuaaltunnid on mõeldud püsivama õpiraskusega õppijatele, et toetada tema arengut ja kutsehariduse omandamist.

Õppematerjalide kohandamine

Eesmärk on õppijale arusaadavate õppematerjalide pakkumine haridusele juurdepääsu tagamiseks.

Kõne arengu mahajäämusest tulenevad spetsiifilised nõuded kasutatavatele materjalidele, vajalik on kohandada töökava, töölehed, jaotusmaterjal, õppetekstid jms. Õppetekstide valikul lähtutakse õppe-eesmärkidest, samuti on oluline arvestada õppija kognitiivseid eeldusi, teadmisi ja kogemusi. Ekslikult arvatakse, et peamine õppeteksti näitaja on teksti pikkus ja õpiraskustega õppijatega töötades püütakse leida võimalikult lühikesi tekste. Pigem on aga HEV õppijatele vaja esitada sõnumi mõistmiseks täiendavat teavet, mis teistele õppijatele vajalik pole. See muudab teksti küll pikemaks, kuid mõistmise lihtsamaks.

Soovitav on valida tekstidesse lihtsamad ja lühemad, igapäevases kõnes sagedamini esinevad sõnad. Hoiduma peaks võõrsõnadest, mõistmisraskusi võivad põhjustada ka liitsõnad. Eriala õppimisel ei saa mööda terminitest. Tuleb lähtuda sellest, et õpiraskuste puhul kujuneb õppijal arusaam paremini, kui terminite (ja ka teiste sõnade) tähenduse selgitamist alustatakse vahetust tajust – luuakse kujutlus objektist / nähtusest ja seejärel esitatakse selle sõnaline vaste. Teksti mõistmise või materjali omandamise seisukohalt olulisi sõnu tuleks tekstis kasutada korduvalt.

Soovitav on arvestada õppijate psüühiliste protsesside arengu puudujääkidega. Sageli rõhutatakse, et õpiraskustega õppijatel on piiratud töömälu maht (5 ± 2 ühikut). Tekstide koostamisel või kohandamisel on seda piirangut vaja arvestada. Tekstidesse tuleb valida lühikesed, töömälu mahule vastavad laused, milles on

kasutatud tavapärasest sõnajärgest. Pikkade, keerulisi grammatilisi konstruktsioone sisaldavate lausete asemel tuleb kasutada õppija keelelisele kompetentsile vastavaid lauseid. Soovitav on vältida keerukamaid grammatilisi muutevorme, kahekordset eitust, lauselühendeid ja kiillauset.

Oluline on jälgida, et teave jõuaks õppijateni ajalises vastavuses selle tegeliku toimumisega. Teavet on soovitatav edastada loogiliselt, väikeste annuste kaupa, lühidalt ja selgelt. Teksti mõistmiseks on vaja luua lausetevahelised seosed, teksti koostamisel tuleks seega jälgida, et need seosed oleksid mõistetavad, vältima peaks mõttelünki.

Väga tähtis on teksti vormistamine. On teada, et õpiraskustega (sh lugemiskustega) õppijatel on keeruline hoida rida, lugeda kokku sõnu, kui need on poolitatud. Lugemise õigsust ja ladusust (ka mõistmist) toetab pisut suurendatud šrift, tühi rida lõikude vahel taandrea asemel. Väga head on mitmesugused liigendused, graafilised esiletõstetud ja teksti mõistmist toetav näitmaterjal (joonised, tabelid, diagrammid vms). Kaasa aitab teksti kujundus ning paigutus leheküljel.

Üldisi lihtsa keele reegleid on kirjeldanud emeriitprofessor Jaan Mikk: <http://kodu.ut.ee/~jaan/keelereeglid.htm>

HARIDUSLIKE ERIVAJADUSTEGA ÕPPIJATE HINDAMINE

Kutseõppijate hindamise kord on reguleeritud kutseõppeasutuse seadusega. Hindamise eesmärgiks on iga õppija, sh erivajadusega õppija arengu toetamine. Kõik õppijad on oma psüühikalt ja vaimsetelt võimetelt erinevad. Ühe osa nendest moodustavad hariduslike erivajadustega õppijad – need, kelle eriline andekus, õpi- või käitumisraskused, tervisehäire, puue või pikemat aega õpikeskkonnast eemal viibimine põhjustab erilisi raskusi töötada koos rühmakaaslastega vastavale õpperühmale koostatud õpetaja töökava alusel. Hindamine teistega võrdsetel alustel ei motiveeri erivajadusega õppijat, pigem madaldab tema enesehinnangut.

Lähtuvalt individuaalses õppekavas sätestatud erisustele õppesisus ja -meetodites tuleb õppeprotsessis muuta vastavalt ka hindamist. Individuaalse õppekava järgi õppijale võib õpitulemuste hindamisel teha järgmisi mööndusi:

- antakse rohkem aega ja kindlustatakse sobiv, rahulik keskkond vastamiseks, vajadusel individuaalne vastamine õpetaja juhendamisel;
- lubatakse täita ülesandeid alternatiivsel viisil (nt essee asemel valikvastustega test, suulise asemel kirjalik vastamine või vastupidi, sõnalise vastamise asemel oskuse praktiline demonstreerimine);
- lubatakse kasutada abimaterjale (skeemid, algoritmid, reeglite või näidiste kogumikud, taskuarvuti, sõnaraamatud jne);
- kohandatakse ülesandeid, juhiseid või küsimusi, vajadusel loetakse kirjalik ülesanne ette;
- lubatakse vormistada töid arvutil ja kasutada spellerit;
- lubatakse teha puhkepause;
- isikliku abistaja või juhendaja tugi.

Haridusliku erivajadusega õppijate puhul on eriti oluline **kujundav hindamine**, st õppijale antakse tagasisidet tema arengu kohta seoses õpieesmärkidega. Kujundav hindamine on iga õppetegevuse (sh iga õppetunni) osa. Selline tagasiside aitab seada jõukohaseid õpieesmärke, kohandada õpimeetodeid, arendada endale hinnangu andmise oskust, toetada enesehinnangut. Kujundav hindamine on võtmeteguriks kaasava õpikeskkonna loomisel, õppija isiksuse arengul ja enesejuhtimisel. Tagasisidestamine on koostööprotsess, milles ka õppija on aktiivne osaleja kujundamaks enesehindamise oskust.

Õpetaja annab tagasiside, tuues esile õppija positiivsed ja arendamist vajavad küljed erinevatest aspektidest lähtuvalt (õpitu omandatus ja rakendusoskus, õpioskus, suhtumine, töö tempo ja kvaliteet, iseseisvus jms). Õpitud praktilisi oskusi võib hinnata vastavalt sellele, kuidas õppija ülesandega toime tuleb, nt tuleb hästi toime, tuleb rahuldavalt toime, tuleb toime abiga, ei tule toime. Hinnang „ei tule toime” viitab vajadusele muuta individuaalset õppekava.

Kokkuvõttev hindamine toimub mooduli lõpus. Hindamisega antakse õppijale ja teistele huvipooltele infot õpiväljundite omandatuse kohta. Kokkuvõttev hindamine võib olla kas eristav või mitteeristav.

Diferentseeritud hindamise puhul teevad kõik õppijad ühesugust ülesannet, kuid hinnete kriteeriumid HEV õppijate jaoks on muudetud. Diferentseeritud hindamine sätestatakse vajadusel õppija IÕK-s. Diferentseeritud hindamist ilma muude tugimeetmeteta ei ole otstarbekas rakendada. Raskustes oleva õppija jaoks tuleb eelkõige kohandada õppesisu ja õpiväljundeid ning vastavalt hinnata seda, mida on õpetatud. Diferentseeritud hindamist võib rakendada muude tugimeetmete kõrval püsiva õpiraskusega õppijate arengu toetamiseks. Nt düsgraafiaga õppija puhul on otstarbekas hinnata diferentseeritult õppija kirjalikke töid, sellisel juhul arvestatakse düsgraafia omaseid spetsiifilisi vigu vealiikide järgi. Ühte liiki vead loetakse üheks veaks. Diferentseeritud hindamine loetakse efektiivseks, kui selle tulemusena püsib õppija õpiedu.

ÕPINGUTE LÕPETAMINE KUTSEÕPPES

Hariduslike erivajadustega õppijatele, kellele on individuaalse õppekavaga sätestatud kohandatud nõuded, on lõpetamise aluseks tema individuaalses õppekavas nõutavate õpiväljundite saavutus.

KARJÄÄRINÕUSTAMINE

Karjäärinõustamise eesmärk on HEV kutseõppija puhul tema juhendamine enese tundmaõppimisel kujundamaks adekvaatset enesehinnangut, realistlikke tööeluplaane ja jätkusuutlikke otsuseid tööelus. Samuti õppija teavitamine oma õpingute planeerimise, jätkuõppe ja tööturu võimalustest, et kergendada tema valikuid praktikakoha, spetsialiseerumise, töökoha osas.

Karjääriplaneerimine on enese tööelu juhtimine:

- 1) mõtlemine oma vajaduste, väärtuste ja huvide üle;
- 2) oskuste, võimete ja isiksuse omaduste analüüs;
- 3) eriala väljundite, edasiõppimise ja tööturu võimalustega tutvumine;
- 4) eesmärkide seadmine;
- 5) plaani/tegevuskava koostamine.

Karjäärinõustamine toetava meetmena õppeprotsessis

Karjäärikoordinaator nõustab vajadusel õppijakandidaate juba erialavalikute tegemisel vastuvõtuprotsessis ja viib soovijatele läbi erinevaid teste (BET test, CMPS motivatsiooni test, J. Hollandi kutsevaliku test jne).

Kutseõpet toetava meetmena pakutakse igale HEV õppijale karjäärinõustamist. Nõustamine toimub vastavalt rühma ja õppija vajadustele. Tegevusi viiakse läbi rühmatööna ja individuaalselt, et aidata õppijal suurendada teadlikkust iseendast, hariduse ja tööturu võimalustest, püstitada eesmärged ning kavandada tegevusi nende eesmärkide saavutamiseks.

Karjäärinõustamine sisaldab:

- õppija suunamist oma huvide, oskuste ja võimete märkamisele ja mõistmisele, oma võimaluste ja vajaduste analüüsimisele;
- õppija toetamist erinevate töötamise võimaluste võimetekohasel tundmaõppimisel;
- arutelu läbiviimist õppimise ja töötamisega seotud teemadel;
- töökatsete ja/või praktikate läbiviimist lähtudes õppija vajadustest;
- ettevõttekülastusi;
- toetust oma eesmärkide püstitamisel ja edasiste tegevusvõimaluste leidmisel.

Nõustamise tulemusena tunneb õppija paremini oma huvisid, võimeid ning tegevusvõimalusi ja on vähese toega võimeline tegema omale sobiliku valiku edasiõppimiseks, töötamiseks või muuks aktiivseks tegevuseks.

Õppijatele võib läbi viia erinevaid karjääriplaneerimisüritusi, kus tutvustatakse nt edasiõppimisvõimalusi lõpetajatele ja töötamisvõimalusi Eestis ning Euroopas. Karjäärikoordinaator aitab õppijal soovi korral valida edasiõppimiseks sobivat õppeasutust ning valmistuda sisseastumiseks ning omandada oskusi ja teadmisi

sisenemiseks tööellu – CV ja motivatsioonikirja koostamine, tööintervjuuks ettevalmistumine, Europassi koostamine ja info tööpakkumistest Eestis ja välismaal.

Karjääriõppe võib toimuda ka kooli õppekava osana nt valikaine raames. Siinkohal võib näidiseks olla *Karjääriõpetuse valikmoodul kutseõppeasutusele*

http://www.rajaleidja.ee/public/Suunaja/K_A_valikaine_ainekava.pdf

Kutseõppeasutuse karjääriõpetuses, võrreldes põhikooliga, eeldatakse õppijate suuremat teadlikkust ja arvestatakse asjaoluga, et õppijad on ühe otsuse mingis kindlas kutsealavaldkonnas õppimise kasuks juba langetanud. Karjääriõpetuse valikkursuse maht on 40 tundi. Koostajad soovivad kursuse läbiviimise planeerida kas ühele või kahele õppeaastale (alates II kursusest), mitte jätta seda vahetult kooli lõpetamise eelsesse aega. Oluline on, et õppijad on läbinud vähemalt ühe praktika (allikas: <http://www.rajaleidja.ee/karjaariope-kutseoppeasutuses/>).

Rajaleidja portaalist on kättesaadav ka *Kutseõppeasutuse õpetajaraamat* (http://www.rajaleidja.ee/public/Suunaja/Kutse_õppeasutuse_õpetajaraamat_14_05_08.pdf), mis toetab kutseõppeasutuse pedagoogide, õppekava arendusega tegelevate spetsialistide, karjäärikoordinaatorite ja praktikaid koordineerivate juhtõpetajate koostööd karjääriõppe sidumisel praktika tegevustega. Materjal koosneb näidistöölehtedest, mida on soovitatav õpilastele täitmiseks välja pakkuda just praktika perioodil. Lisaks sisaldab antud veebiväljaanne nõuandeid õppijatele ja praktika juhendajatele praktika süsteemsemaks kavandamiseks, korraldamiseks ning kokkuvõteteks (allikas: <http://www.rajaleidja.ee/karjaariope-kutseoppeasutuses/>).

Karjäärinõustaja töö kooli tugimeetmete nõukogus

Karjäärinõustaja töö põhisisu TN liikmena on erivajadustega õppuri karjäärijuhtimise protsessi toetamine.

Karjäärinõustaja

- aitab õppijat eneseanalüüsil, aidates ära tunda tema erinevaid tugevaid ja nõrku külgi ja huvisid, erivõimeid;
- jagab infot, millised võimalused tööelus sel konkreetsel erialal ja kutsetöö tasemel on;
- aitab õppijal leida alternatiivse eriala, kui õpingute kestel selgub, et erinevatel põhjustel on valitud eriala õppijale sobimatu (nt erialast oli reaalsusele mittevastav ettekujutus, ilmneb allergia tööga seotud ainete vastu, vms).

TN karjäärinõustaja peamised ülesanded on õppijate karjääriga seotud vajaduste ja eelduste väljaselgitamine, abistamine eesmärkide seadmisel ja tegevusplaani kavandamisel. Vajadusel jagab ta teavet elukutsete ning õppimis- ja töötamisvõimaluste kohta ning juhendab HEV õppijat praktikakoha leidmisel ja individuaalse praktikaplaani koostamisel, töö otsimisel ja töökohale kandideerimisel. Üldjuhul toimub nõustamine individuaalvestlusena, kuid sageli töötatakse ka gruppidega.

Lisaks otsesele klienditööle valmistab TN karjäärinõustaja ette metoodilisi materjale nõustamise läbiviimiseks, vajadusel konsulteerib teiste spetsialistidega (nt psühholoog, sotsiaaltöötaja, infospetsialist) edasiste tegevuste kavandamiseks ja peab arvestust nõustamiste kohta.

Raskuste ilmnemisel õppetöös abistab õpiraskuste väljaselgitamisel (erialale sobivus jms).

Erivajadusega õppijate puhul osaleb karjäärinõustaja vajadusel arenguveestlustel, õppevalikute tegemisel (nt IÕK), spetsialiseerumise otsuste tegemisel, praktikakohtade ja -tingimuste valikute tegemisel, praktika- ja töökoha otsimisel.